

UDK: 323:316.4.052 (497.6) "19"
Izvorni naučni rad

NEKE KARAKTERISTIKE INTEGRACIJSKIH PROCESA BOSNE I HERCEGOVINE U NOVU DRŽAVU, KRALJEVINU SRBA, HRVATA I SLOVENACA /JUGOSLAVIJU

Seka Brkljača

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Kratkim naznakama informativnih, simboličkih i privrednih tačaka problema integracije Bosne i Hercegovine u kraljevsku državu ukazuje se da se radi o višedimenzionalnom procesu prepunom kvalitativnih i kvantitativnih promjena različitog tempa, kako interakcijskog tako i u okviru pojedinih komponenti.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, integracija, informacija, vojska, žandarmerija, simboli, privreda.

PRELAZEĆI NEVIDLJIVU GRANICU od rata ka miru, bosanskohercegovačko društvo i privreda, rastrojena dužinom trajanja angažmana u ratnim naporima Austro-Ugarske monarhije 1914-1918. godine, bili su involvirani u to direktno ili posredno do te mjere da ni jedan njihov segment nije bio pošteđen posljedica. Zaokupljeni egzistencijalnim problemima sigurnosti, prehrane, odjeće i ogrjeva, bosanskohercegovačka sela i gradovi istovremeno su ušli, kroz anarhičnu situaciju poražene države, u stvarajuću novu, za koju čak nedjeljama pojedini njeni krajevi nisu ni znali. U diskusiji oko vrućeg problema konstituisanja nove vlasti, kompetencija i rada narodnih vijeća na

terenu u tom rovitom periodu, vrlo je karakteristična polemika na XVI sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH, održanoj 2. decembra 1918. godine. Za ocjenu situacije i sve rizičnosti tih prvih momenata konsolidovanja vlasti posebno je zanimljiva diskusija povjerenika za narodnu odbranu Narodne vlade SHS za Bosnu i Hercegovinu Vasilja Grđića: "Bio je jedan momenat, kad mi u BiH nijesmo imali nikakve vlasti, kad Vlada nije imala nikakav autoritet. To je bio momenat kad je nastupio prevrat. Ovdje u Sarajevu taj je momenat bio vrlo kratak, ali bilo je krajeva, gdje je vijest o narodnoj vlasti stigla za 8, 10 i 15 dana, a pretežan je broj takvih krajeva".¹ Skoro istovremeno izlazeći iz rata, bosanskohercegovačko društvo ulazi u novu državnu tvorevinu i novi geopolitički i ekonomski prostor i samo je borba za preživljavanje i nada koju su novi uslovi stvarali kod stanovništva, u prvo vrijeme, bacala u sjenu probleme koje je donosio ovaj dvostruki šok. Bosna i Hercegovina se probudila 1. novembra 1918. godine u novoj državi - Državi SHS. Mjesec dana kasnije to je bilo Kraljevstvo Slovenaca, Hrvata i Srba. Spoznaja ovih promjena, saznanje da se Bosna i Hercegovina uključila u novu državu odgovarao je stepenu njene informativne mreže, njenom kvalitetu, brzini i razućdenosti. Političke odluke kao glavni akteri ujedinjenja integrišu bosanskohercegovačko stanovništvo u novu državu prvo i prvenstveno putem informacija o novonastaloj situaciji.² U zemlji koja tek izlazi iz rata sa telegrafskom mrežom koja povezuje većinu bosanskohercegovačkih opština tek u tridesetim godinama 20. stoljeća, prvo se informativno integrišu gradovi, a tek nakon toga polako, vrlo neravnomjerno i postepeno sela.³ Gradovi su ne samo prvi informisani nego se oni integrišu kao poligoni i akteri političkih promjena, naravno ne svi, a naročito ne istom snagom. Tu prvenstvo imaju veliki gradovi, okružni centri: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Bihać, Travnik i Tuzla. Ako se uzme u obzir bilo koji procenat odnosa gradskog i seoskog stanovništva, ili onaj iz 1910. godine ili onaj nakon rata iz 1921. godine, sa više od tri četvrtine seoskog življa

---

¹ Kapidžić H. 1963. 259.

² ABH, Fond: NKHZ, VII-259. "Proglas Narodnog vijeća u Sarajevu povodom stvaaranja Države SHS."

³ Podaci pokazuju, naprimjer, da je u Bosni i Hercegovini od 162 pošte, koliko ih je bilo 1937. godine, 19 mjesta koja su imala poštu nisu bila uključena u telegrafsku i telefonsku mrežu. (Liljak M. 1989. 145)

od ukupnog broja stanovnika,⁴ onda je jasno da su prvi integracioni procesi nakon odluka političke elite i dalje bili elitistički kada u tu kategoriju stavljamo gradsko stanovništvo u odnosu na seosko,⁵ pismene u odnosu na ogroman odnos nepismenih,⁶ ili kada se uzme u obzir važna komponenta procesa ujedinjenja, a to je socijalna struktura političkih aktera.⁷ Dok su plakati i štampa obavještavali gradsko stanovništvo o političkim i drugim promjenama,⁸ telalov doboš ostaje tradicionalno sredstvo informisanja ne samo bosanskohercegovačkog sela nego i grada. Tome je presudno doprinosila nepismenost kao i zatvorenost sela, posebno u pasivnim krajevima, oblastima gdje je komunikaciona struktura bila nerazvijena. Takvo autarhično selo nije imalo potrebu da se integriše u ostali dio društva, hronično iscrpljenog ratom, gladnog hrane i zemlje.⁹ Tek ga politika sistema mjera koje sve ukupno zovemo agrarnom

---

⁴ Udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine u periodu 1910-1921. godine porastao je od 14,7% na 15,8%. (Brkljača S. 2006. 85)

⁵ "U novoj državi morali su da sarađuju političari i javni radnici formirani u nejednakim državnim i političkim uslovima, različitih shvatanja političkog i upravnog sistema, različitih prilaza etničkom fenomenu, a uz to razdvojeni verom, obrazovanjem, životnim iskustvom. Neki od njih jedva da su bili uspeli da čuju jedni za druge, jer je stvaranje zajedničke države nastupilo pre očekivanja, zahvaljujući trulosti Austro-Ugarske i nametnutom ratu centralnih sila Srbije." (Petranović B. 1988. 37-38)

⁶ Nova vlast zatekla je u Bosni i Hercegovini stanovništvo sa ogromnim brojem nepismenih, procentualno 87,84% od ukupnog broja stanovnika. (Papić M. 1984. 15. 20)

⁷ "Obrazovanje odbora Narodnog vijeća, kako onog najvišeg, sa sjedištem u Sarajevu, tako i onih u unutrašnjosti, nije teklo demokratskom procedurom. To se najčešće obavljalo u prisustvu uglednih građana određene političke orijentacije i u prisustvu predstavnika Glavnog odbora NV za BiH." (Šehić N. 1991. 13. 41)

⁸ ABH. Fond: NVSHS-prez., 14054/1918. "Proklamacija Glavnog odbora Narodnog vijeća povodom ujedinjenja sa adresom regenta Aleksandra Karađorđevića."

ABH. Fond: GONV, X-3-bb. "Vanredni 31. broj *Narodnog jedinstva* od 3. decembra 1918. godine povodom proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca."

⁹ Prikazujući prilike u svom kotaru nakon prevrata, kotarski predstojnik iz Bosanske Gradiške ističe: "Grad se odmah organizirao i uspostavio red i mir. Ali u selima je to bilo nemoguće provesti [...] Već 2. novembra 1918. narod je razoružao sve oružničke kasarne po kotaru. I sada stradava imetak svih onih koji ga posjeduju po selima, bez obzira na vjeru i narodnost [...]". (ABH. Fond: ZVS-2, prez., 13534/1920)

reformom¹⁰ integriše u državu koja mu je to odmah obećala.¹¹ Ta integracija je poistovjećivana sa slobodom koja je za njih predstavljala pravo da se zadovolji anarhična i destruktivna glad za zemljom bez obaveza.¹² Stvarna integracija je i ostvarivana kada se na pragu seoskog doma pojavljivao poreski ovrhovitelj sa policijskom pratnjom novih oznaka države koja će njegov pravno priznati posjed uvesti u katastarske knjige Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Tako je informacija prenesena na bilo koji način ostala na nivou prostog saznanja u vakuumu koji je predstavljalo djelovanje odnosno nedjelovanje još nekonsolidovane vlasti. To saznanje materijalizuje tek represivni aparat nove države, vojska i žandarmerija koje prve u kraljevskoj državi organizaciono i teritorijalno integrišu sastavne dijelove, pa i Bosne i Hercegovine, centralizovano ka Beogradu. Uspostavljanjem subordinirajuće piramide upravne vlasti još od obrazovanja prve Zajedničke vlade Kraljevstva SHS 20. decembra 1918. godine i mjerama od 22. decembra prvog ministra unutrašnjih djela Svetozara Pribičevića,¹³ uvezana je i Bosna i Hercegovina u jedinstven državni teritorij

¹⁰ "Manifest regenta Aleksandra Karađorđevića od 6. januara 1919. godine: *Mome narodu Srbima, Hrvatima i Slovincima.*" (*Službene novine Kraljevstva SHS*, I, 2. Beograd: 28. 1. 1919. 1)

¹¹ "[...] nema sumnje da je mnogo bivših kmetova, beglučara i kolona, dobrovoljaca, kolonista itd. dobilo zemlju nakon uspostavljanja Kraljevine SHS, što je svakako djelovalo na formiranje njihovog odnosa u prvom redu prema kralju kao šefu države u kome su gledali donatora i garanta svoje novostečene imovine." (Šarac N. 1975. 28)

¹² U Naredbi Narodne vlade za BiH od 19. novembra 1918. godine upućenoj svim kotarskim odborima Narodnog vijeća navodi se: "Narodnoj Vladi javljeno je da se stanovništvo u mnogim mjestima opire poreznoj dužnosti i da progone porezne ovrhovitelje misleći da danas niko ne treba plaćati poreza. Zbog tih žalosnih pojava prinuđena je Narodna Vlada da putem kotarskih odbora uputi narod na vršenje svoje državljsanske dužnosti, držeći da će uz javni apel što ga je Narodna Vlada već izdala na narod u ovome pogledu javnim oglasima, putem direktne intervencije kotarskih odbora najviše koristiti samoj stvari. Zato Narodna Vlada stavlja na srce kotarskim odborima i njegovim članovima, da u svakoj prilici direktno ili indirektno preko općinskih odbora, pismeno ili usmeno, riječi i djelom upućuju narod svoga kraja da dragovoljno i tačno udovoljava svim svojim javnim dužnostima. Krajem godine sastavit će se ovdje pregledi iz kojih će se vidjeti, koliko je koji kotar udovoljio svojoj poreskoj dužnosti i ti će pregledi biti najvjernije ogledalo rada kotarskog odbora u ovome pogledu kao i stepena poimanja građanske dužnosti u krugovima porezovnika njihovog kraja. Narodnoj Vladi će biti ugodno, ako kotarski odbori dospiju da Narodnoj Vladi podnesu izvješće o svome radu u ovome pogledu." (*Narodno jedinstvo*, I, 13. Sarajevo: 10. 12. 1918. 2)

¹³ ABH, Fond: NVBiH-prez., 14388, 1918. *Narodno jedinstvo*, I, 54. Sarajevo: 26. 12. 1918. 1.

mrežom koja će do kraja postojanja kraljevske države biti najjači i najefikasniji integrirajući faktor bez obzira na politička previranja, dugogodišnji pravni partikularizam, ekonomsko-socijalne neravnomjernosti i privid regionalizacije i teritorijalno parčanje i Bosne i Hercegovine.¹⁴ Oslonjena na potčinjene izvršne organe¹⁵ i instrumente represije, upravna vlast, sve dok je postojala do aprila 1941. godine, bila je prvo prethodnica, a onda okosnica centralizacije unitarne države. U okviru te instrumentalizovane mreže upravne vlasti odvijali su se složeni procesi od kojih neki služe da upadljivo pružaju sliku integrisane države, dok neki drugi uz sva centralistička nastojanja, unifikatorske teorije i deklaracije daju drugačije rezultate.

Već 22. decembra 1918. godine donesena je Uredba o vojno-teritorijalnoj podjeli nove zajedničke države, pri čemu su armijske oblasti bile najviše vojno-teritorijalne jedinice po članu 3. spomenute Uredbe.¹⁶ Administrativno-teritorijalna podjela i Bosne i Hercegovine nije se poklapala sa vojno-teritorijalnom organizacijom države Kraljevine SHS, koja je bila podijeljena na četiri armijske oblasti, a ove opet na divizijske. Teritorij Bosne i Hercegovine uglavnom se poklapao sa vojno-teritorijalnim resorom Druge armijske oblasti

---

¹⁴ “Kraljevstvo SHS i kao buržuaska država i kao zajednička država jugoslovenskih naroda održavalo se u razdoblju neposredno nakon rata u prvom redu aparatom nasilja, upotrebom fizičke sile, vojskom i žandarmerijom, koja u to vreme dobija izuzetan značaj”. (Janković D, 1959. 144.)

¹⁵ Nastojeći da u svakom slučaju proces prevrata prođe što bezbolnije i sa što manje unutrašnjih trzavica, Narodna vlada, a posebno Zemaljska vlada, od 1919. godine uspostavljaju mrežu povjerljivog i efikasnog činovničkog kadra, često oslonjeni na zatečene činovnike prema kojima je generalno stanovništvo u najmanju ruku bilo nepovjerljivo. Zato slijede masovna premještanja, imenovanja, novoimenovanja sve dok to nije postao problem organizacije upravne vlasti koja se na taj način, prema mišljenju vrhovne upravne vlasti, slabo snalazi u savremenim promjenama i ne doprinosi dovoljno integraciji u novu državu. (*Narodno jedinstvo*, I, 30. Sarajevo: 2. 12. 1918. 1. *Ibidem*, 35. 6. 12. 1918.1. *Ibidem*, 42, 13. 12. 1918.1. *Ibidem*, 43, 14. 12. 1918.) Inicijativom ministra Pribičevića “da je potrebno odmah pristupiti čišćenju činovničkog kora” i “mjesto njih staviću na raspoloženje činovništvo iz Srbije za svaku struku [...] jer je i to bolje, nego da politički kompromitovane ličnosti, koje su još uz to gnjavile narod, predstavljaju pred narodom novi režim u velikoj ujedinjenoj državi“, dolazi do prelijevanja činovnika iz Srbije raznih profila, stepena obrazovanja i uopšte loše informisanosti o prilikama u Bosni i Hercegovini, doprinoseći i sa svoje strane centrifugalnim tendencijama u administraciji Bosne i Hercegovine. (Isović K. 2007. 372.)

¹⁶ ABH, Fond : ZVS-2, prez., 1, 913, 1919.

sa sjedištem u Sarajevu, podijeljenim na četiri divizijske oblasti: Bosansku sa komandnim sjedištem - Štabom u Sarajevu, Jadransku u Mostaru, Vrbasku u Banjoj Luci i Zetsku divizijsku oblast sa sjedištem na Cetinju.¹⁷ Prema tome, tri glavna grada Okruga, odnosno oblasti u Bosni i Hercegovini postaju i značajna vojna središta kraljevske države preko kojih je funkcionisala vojna kontrola iz centra Đeneralštaba u Beogradu.

Uredbom od 26. februara 1919. godine formirana je i Žandarmerija kao sastavni dio Vojske stalnog kadra Kraljevine SHS, sa zadatkom da “bdi nad javnom bezbednošću, da održava red i mir i da obezbeđuje izvršenje zakona”.¹⁸ Formacijski, Žandarmerija se dijelila na šest brigada, od kojih je Treća žandarmerijska brigada (čl.2.) obuhvatala Bosnu i Hercegovinu sa sjedištima u Sarajevu. Ova brigada (čl.3.) opet se formacijski dijelila na tri bataljona, čija su sjedišta bila u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci (čl.5). Isti gradovi koji dobivaju značaj kao vojna središta postaju i centri ovih policijskih snaga. Unutar Bosne i Hercegovine teritorijalna podjela žandarmerijskih komandi, odnosno raspored vodova i stanica, koje određuje ministar unutrašnjih djela po prijedlozima nadležnih državnih vlasti i komandanta Žandarmerije, nije se podudarala sa civilnom administrativno-teritorijalnom podjelom ni prije ni poslije Vidovdanskog ustava od 28. juna 1921. godine.

Informacije i simboli bili su prvi opštevidljivi i karakteristični momenti političkih promjena i integracije Bosne i Hercegovine u novi državni okvir. Ulaskom u novu državnu zajednicu 1918. godine bosanskohercegovački gradovi, kao i ostala naseljena mjesta u Bosni i Hercegovini, unijeli su u kontinuitetu i prvu svoju prepoznatljivu karakteristiku, a to je ime, naziv mjesta, odnosno grada. Austrougarska administracija je prema popisu stanovništva 1910. godine napravila “Rječnik mjesta Bosne i Hercegovine”,¹⁹ u koji je, pored ostaloga, unijela i nazive pojedinih gradova i sela, a takav jedan napravljen je i 1895. godine kao dodatak “Popisu žiteljstva” – “Alfabetski imenik mjesta i sastavnih dijelova”²⁰ mjesta Bosne i Hercegovine.” Tradicionalni nazivi gradova

¹⁷ *Godišnjak KSHS*. 1926. 37-38.

¹⁸ *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu u godini 1919*. Kom. XVI. Sarajevo: 8. april 1919. 37.

¹⁹ *Rječnik mjesta Bosne i Hercegovine*. 1918.

²⁰ Promjena naziva kasarni u Sarajevu. (*Narodno jedinstvo*, I, 43. Sarajevo: 14. 12. 1918. 3.) Promjena imena bolnica u Mostaru. (*Narodno jedinstvo*, I, 44. Sarajevo: 15. 12. 1918. 2)

su poštovani, u kontinuitetu su i zadržani, kao i najveći dio imena sela i kasnijih seoskih opština, uglavnom nazvanih po mjestu, sjedištu opštine.

Promjene imena mjesta u Bosni i Hercegovini koje su uslijedile po stvaranju Kraljevine SHS bile su u skladu sa politikom u kojoj je "austrijski import" bio nešto strano i neprijateljsko i čije tragove treba što prije izbrisati, a posebno prevaziđene simbole nekadašnjeg Carstva i carske kuće, i prilagoditi ih novoj državi, novoj dinastiji i zahtjevima i potrebama novog vremena.²¹ U tim nimalo originalnim potezima koji su karakteristični za promjene državnih okvira, ideologija i političkih sistema, prve vidljive promjene u bosanskohercegovačkim mjestima bile su brisanje njemačkih naziva, ili onih koji su takvim označeni, naziva mjesta, kao već i prije toga, naziva gradskih ulica, trgova, kasarni, škola, bolnica itd. Do polovine 1920. godine taj proces je u Bosni i Hercegovini bio završen pretežno dirigovanjem odozgo, što se tiče naziva mjesta koja su do tada nosila imena označena kao strana, njemačka imena, iako taj princip nije do kraja bio jedini, nego su mijenjani i neki tradicionalni nazivi koji nisu bili njemačkog porijekla. Promjene su se u tom talasu odnosile u najvećem broju na seoske opštine ili dijelove, frakcije seoskih opština. Gradska opština Vareš, koja je pod tim nazivom navedena u popisu iz 1910. godine, brisanjem imena frakcije "Vareš-Werk" postaje opština jedinstvenog naziva, a "dosadašnje ime općine Arežin-Brijeg"²² i kotarske ispostave

---

²¹ Već 3. novembra 1918. godine Uredbom sa zakonskom snagom Narodno vijeće za BiH proglasilo je zvaničnim samo srpsko-hrvatski jezik, a ćirilčko pismo ravnopravnim sa latinicom. (*Narodno jedinstvo*, I, 7, Sarajevo: 9. 11. 1918. 4.)

Te odluke potvrdila je Zajednička vlada Kraljevstva SHS na sjednici od 22. decembra 1918. godine, a na sjednici od 24. decembra iste godine Vlada je donijela odluku o izjednačavanju kalendara za građanske oblasti na teritoriju cijele kraljevske države, integrišući Srbiju sa ostalim dijelovima države u vezi sa računanjem vremena. Sve ostale odluke išle su u suprotnom pravcu, kao što je bilo istovremeno proširenje odredaba pojedinih zakona Kraljevine Srbije. (*Narodno jedinstvo*, I, 52, Sarajevo: 23. 12. 1918. 1. *Ibidem*, I, 53, Sarajevo: 24. 12. 1918. 3)

²² Obavijest Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. juna 1920. godine Kotarskom poglavarstvu u Dubrovniku da dostavlja *Popis svih mjesta i odlomaka u Bosni i Hercegovini* od 26. maja 1920. godine: "Na službenu uporabu sa tim, da su međutim slijedeće promjene naziva nekih mjesta uslijedila i to: Seoska općina Franz-Josefsfeld u kotaru Bijeljina u Petrovo-Polje, umjesto Karlsdorf, seoska općina Vrbaška u Karadorđevo umjesto Dubrava-Königsfeld, seoska općina Cerovljani u Dubrava, seoska općina Windhorst gornji, donji i srednji u Gornje, Donje i Srednje Rovine, umjesto Alajbegovići, seoska općina Karajzovci u Petrovo Selo, sve u kotaru Bos. Gradiška, seoska općina Rudolfsthal u seoskom kotaru Banja Luka

“Grahovo” promijenjeno je u jedinstveno ime “Bosansko Grahovo” u kotaru Lijevno, okružja travničkog.

Gradovi su u imenima dijelova njihove unutrašnje strukture, mreže ulica i trgova, mostova, javnih zgrada, odmah nakon prevrata 1918. godine, počeli sa izmjenama naziva, otvarajući proces promjena koje su nastavljene i kasnije.²³ Tim simboličnim činom, koji je obilježio već prve akcije gradskih vlasti u Bosni i Hercegovini, izražavao se i potvrđivao novi patriotizam, lojalnost i na zvanični, obavezno svečani način raskidalo se sa kolektivnim identitetom i baštinom dinastije i državnog okvira bivše Monarhije, kao i austrijske i mađarske istorijske tradicije. Kod gradskih uprava je preovladala želja da se utemelji osjećaj drugog državnog identiteta, prije svega, gradskih vlasti i etablira svaki grad ponaosob u okviru nove državne tvorevine. Politika preimenovanja naziva ulica trebala je da utemelji osjećaj povezanosti grada sa novom dinastijom i državom, a u tu sliku se uklapalo i nametanje slavljenja novih oblika tradicije. Vrijednosti poput junaštva, hrabrosti, žrtvovanja i smrti imale su prednost u odnosu na neke druge evolutivnije i sveobuhvatnije istorijske rezultate. I ne samo to. Simboli koji su karakterisali tada te moderne vrijednosti bili su pretežno jednostrani, prepoznajući svoje ishodište u matricama koje nisu bile bosanskohercegovačka baština. Prodor slavljenja tradicije vezane za ratove vezivao se za istoriju srpskog srednjeg vijeka, svedenu gotovo u potpunosti na “Kosovski ciklus”, glorifikovane junake, hajduke iz narodnih epskih pjesama, srpske ustanke i najnovije ratove. Iako gradske vlasti nisu bile u svakom pojedinom slučaju jedinstvene, one su ipak kao zajednička tijela i prije zvaničnih službenih sugestija pokrenule proces kolektivnog identificiranja koje će kasnije biti zvanična politika integralnog jugoslovenstva.

U Sarajevu nakon austrougarske okupacije 1878. godine, osim u centru grada, sve do 1914. godine ulice su, uglavnom, ostale pod starim nazivima, a usto je bilo više ulica koje dugo vremena nisu imale nikakva imena. Tek uoči rata i u toku rata promijenjena su iz oportunističkih razloga imena nekih važ-

---

u Aleksandrovac, Marija Stern, u Banjoj Luci u Marija Zvijezda; seoska općina Franz-Ferdinandshöhe” kotara Tešanja u Putnikovo Brdo, seoska općina Glogovac-Schutzberg kotara Prnjavor u Glogovac”. (ABH, Fond: ZVS-2, k. 126, s. 42/39/1, 89989/1920.)

²³ “Uklanjanje obilježja starog režima”. *Narodno jedinstvo*, I, 12. Sarajevo: 14. 11. 1918. 3. “Novi nazivi gradskih ulica”. *Narodno jedinstvo*, I, 35. Sarajevo: 6. 12. 1918. 3.

njih sarajevskih ulica.²⁴ Kako je bilo u Sarajevu, slično je bilo i u drugim gradovima u kojima su simboli Austro-Ugarske monarhije i dinastije uglavnom bili obavezni i uočljivi u centru mjesta koji je reprezentovao javni život, dok su mahale, sokaci i pokrajinske ulice zadržavale svoje tradicionalne nazive. U vrijeme kraljevske države i te dijelove gradova zahvatile su promjene koje su se svodile na potiranje, potiskivanje i mijenjanje sadržaja prošlosti i nametanje novih poželjnih društvenih vrijednosti, koje su simbolizirale vladajuću državnu ideologiju i politiku u domenu obilježavanja tradicije, kao i vizije režima. U tom periodu do punog izražaja dolazio je dvojni princip davanja imena saobraćajnicama, funkcionalno-praktični, sa osnovnim zadatkom da olakša rad administracije i bolje snalaženje u gradu, te političke instrumentalizacije i ideologizacije.

Nakon prevrata 1918. godine već na prvim sjednicama privremenog Opštinskog odbora Sarajeva 4. decembra 1918. godine i 11. januara 1919.²⁵ donose se odluke o promjenama naziva ulica. Prvo se skidaju nazivi koji asociraju i simboliziraju bivši državno-pravni okvir i kulturnu orbitu, a zatim uklanjaju spomenici koji takođe predstavljaju bivšu Monarhiju, kao što je bio spomenik Francu Ferdinandu i Sofiji.²⁶ Kasnije se postepeno mijenjaju i drugi nazivi, a ulice bez imena, takođe, dobivaju svoje nazive, koji su, sveukupno, često disharmonični sa sarajevskom i bosanskohercegovačkom sredinom i tradicijom. Nakon Sarajeva i drugi gradovi postepeno mijenjaju nazive ulica, koje često dobivaju imena živih ljudi kao u Tuzli,²⁷ Mostaru²⁸ ili Banjoj Luci,²⁹ ali u

---

²⁴ Kruševac T. 1960. 12. Kreševljaković H. 1991. 273.

²⁵ *Narodno jedinstvo*, I, 35. Sarajevo: 6. 12. 1918. 3. *Ibidem*, II, 11, Sarajevo: 12. 1. 1919. 2.

²⁶ *Narodno jedinstvo*, II, 58. Sarajevo: 6. 3. 1919. 3.

²⁷ Gradsko zastupstvo Tuzle, a to su radili i mnogi drugi gradovi, održalo je svečanu sjednicu povodom donošenja odluke o novoimenovanju ulica u gradu. Tako je po kralju Petru imenovana glavna ulica, dok je istovremeno vojvoda Živojin Mišić proglašen počasnim građaninom Tuzle i dobio je, takođe, svoju ulicu. *Narodno jedinstvo*, II, 17, Sarajevo: 18. 1. 1919. 3.

²⁸ *Jugoslavenski list*, XVIII, 20. Sarajevo: 24. 1. 1935. 3.

²⁹ ABH, Fond: ZVS-2, prez., k. 34, s. 10288, 1919. Zemaljska vlada je 18. augusta 1919. godine odobrila odluku Gradskog vijeća Banje Luke od 12. decembra 1918. godine da se Kolodvorska ulica preimenuje u Ulicu Nikole Pašića, a Albrehtova u Ulicu kneza Aleksandra Karađorđevića. Socijalni aspekt djelovanja Vase Pelagića nije ga, istovremeno, preporučio da prijedlog Gradskog vijeća i gradonačelnika Džinića dobije odobrenje Zemaljske vlade, na osnovu kojeg

poslijeratnoj euforiji gradskih vijeća u izražavanju lojalnosti dinastiji,³⁰ novoj vlasti, političarima, generalima, vojvodama itd. to nije bio izuzetak već nezvanično pravilo.³¹

Dok je politika integracije u novi državni okvir putem informacija, šematizma vlasti i u vanjskim oznakama efikasno sprovedena i inicirana odozgo, ali i prilično euforičnim odlukama mjesnih vlasti, privredna integracija, odnosno surova slika poslijeratne ekonomije bila je u odnosu na prve integracijske simbole sistem paralelnih svjetova.

Snabdijevanje kao osnovni cilj i motivirajući faktor privredne politike nove vlasti sudarilo se sa problemom dezintegracije naslijeđenog ekonomskog sistema i jednog privrednog prostora i nepostojanja kompozicije novoga nominalno stvorene države. Sistem ratnog snabdijevanja putem rekvizicija, koji je sveukupno pridržavao sistem represije države u ratu, bio je istrošen, oslonjen na potpuno iscrpljenu i nemotiviranu bazu, ovisan o uvozu hrane, kontrolisanoj raspodjeli i zatvorenom tržištu. Političko ujedinjenje nije pratilo ekonomsko, a pogotovu mu nije prethodilo. Na sceni su bili recidivi privrednih sistema mozaika istorijskih pokrajina koji su inercijom nastavili da djeluju i poslije rata. Separatni egoistični interesi surove poslijeratne zbilje održavali su ovaj sistem u vrijeme valutnog haosa sve masovnije i slabije krunske monete, siromašne ponude naspram sve većih konzumnih apetita, pri čemu je sistem kompenzacija predstavljao najpraktičnije rješenje kada je svako čuvao

---

bi Gizelina ulica bila preimenovana u Pelagićevu. Zemaljska vlada je sugerisala da Gradsko vijeće “nađe koje drugo ime naših velikih ljudi” i predložila je dr. Antu Trumbića.

³⁰ Posebno značajan i popularan vid izražavanja lojalnosti dinastiji Karađorđevića bila je inicijativa za gradnju spomenika kralju Petru I, “Oslobodiocu“, “Ujedinitelju“, i td., u svakom bosanskohercegovačkom gradu, a potekla je 1922. godine od Odbora u Sarajevu, na čijem čelu je bio Šćepan Grdić. Opšteprihvaćena inicijativa pretpostavljala je izdvajanje velikih sredstava iz budžeta svake opštine u Bosni i Hercegovini u roku od pet godina, ali vremenom sve je ostalo na povremeno oživljenoj inicijativi koja se pretopila u buduće praktičnije namjene, kao što su spomen škole ili trg u Sarajevu i sl. (ABH, Fond: PUBiH, 47/71/3, 34755/1922. ABH, Fond: KBUDB-II, k. 4, 5927, 1935)

³¹ Kao primjer zloupotrebe policijskih činovnika i stanja u bosanskohercegovačkoj provinciji, *Glas slobode* navodi primjer sreskog načelnika u Foči, nekog Spasoja Panića, jednog od uvezenih podobnih činovnika nove vlasti nakon 1918. godine, bivšeg policajca u Makedoniji, koji je natjerao Gradsko vijeće Foče da glavnu ulicu u gradu nazovu po njemu, a sporedne po kralju Petru I i vojvodi Stepi. (*Glas slobode*, XII, 28. Sarajevo:13. 7. 1922. 3)

i cijenio ono što je imao u zamjenu za ono što mu je nedostajalo.³² Zatečene rezerve hrane u Bosni i Hercegovini, koje nisu bile opljačkane ili raznesene ili upotrijebljene za što mirniji ispraćaj ostataka Austro-ugarske vojske, kao i doček, u prvo vrijeme, Srpske, nisu bile dovoljne. Prehrana zemlje bila je obezbijeđena samo do polovice januara 1919. godine, a potrebe do nove žetve iznosile su oko 200 vagona žita dnevno. Nedovršen sistem vlasti uz sve napore Narodne vlade nije bio u stanju da efikasno kontroliše situaciju, otklanja teškoće i pojave koje su se mjestimično graničile sa anarhijom. Kombinacije o mogućnostima pribavljanja hrane, kojima se bavila Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu 4. novembra 1918. godine, dovele su ubrzo do Odluke od 13. novembra,³³ kojom dirigovana ekonomija putem kolektivnog upravljanja političke vlasti postupno prelazi u ruke privatne inicijative i poduzetničkog duha kome je profit bio osnovni motiv poslovanja. Odluka se odnosila samo na unutrašnje bosanskohercegovačko tržište otvarajući ga za slobodnu trgovinu iznutra i prema unutra, a zatvarajući prema vani, pri čemu se Narodna vlada za BiH priključila i drugim pokrajinskim vladama koje su težile, poticane i poratnom privrednom zbiljom, autarhičnosti i izvoznim prohibicijama. Dok se u Hrvatskoj i Slavoniji takav režim činio sasvim primjerenim zbog simbioze njenih žitorodnih i stočarskih krajeva, bosanskohercegovačka privreda takav režim nikada nije mogla da konstruiše zbog njene potpune ovisnosti o žitorodnim područjima. Postupnost je imala za cilj da okvirnim mjerama pokrajinske vlasti izbjegnu sve one negativne posljedice koje je nosila slobodna trgovina: zadržan je jedno vrijeme sistem racionisanog snabdijevanja sa garantovanim minimalnim količinama namirnica putem institucija ustanovljenih u ratnim vremenima, prije svega aprovizacionih ureda pri gradskim opštinama, propisivane i kontrolisane maksimalne cijene osnovnim živežnim namirnicama, regulisana razna ograničenja u pogledu prodaje (način i količina), uvedena evidentiranja nabavki, kontrola zaliha itd.³⁴ Regulacijom tržišta mnoge od ovih mjera i ustanova istrošile su se, da bi po izbijanju rata u Evropi

---

³² *Narodno jedinstvo*, I, 50. Sarajevo: 21. 12. 1918. 3. Trgovačka i obrtnička komora izvjestila je da je Narodna vlada dozvolila da se izvjesni kontingent šljivovice "izvozi u zemlje Jugoslavije i bez kompenzacija", a inače je izvoz dozvoljen samo uz naročite dozvole Narodne vlade.

³³ *Narodno jedinstvo*, I, 13. Sarajevo: 15. 11. 1918. 1.

³⁴ *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu u godini 1919*. Kom. XXXVI. Sarajevo: 1920. 128.

1939. godine ponovo dobile na aktuelnosti obilježavajući kao međaši početak i kraj privrednog života kraljevske države izlaskom iz jednog sistema ratne privrede i ulaskom u drugi, koji kratkotrajnim aprilskom ratom 1941. godine nije ni uspio da se razvije do pune snage ratne privrede u Kraljevini Jugoslaviji.³⁵ U međuvremenu, država se nikad nije odrekla svoga kompleksnog uticaja na privredu, stvarajući dihotomiju sa proklamovanim načelom liberalne ekonomije koja Vidovdanskim ustavom postaje i ustavna kategorija.³⁶

Probijajući administrativne i tehničke barijere, u uslovima neregulisanog, međupokrajinski zatvorenog tržišta gladnog nedostatnim robama svih vrsta, slobodna trgovina izazvala je bipolarne posljedice u društveno-ekonomskim odnosima. Oživljavajući i obogaćujući tržište s jedne strane, na drugoj je otvorila put naglom skoku cijena, špekulacijama i bogaćenju,³⁷ kao i paralelnom osiromašenju velikog dijela gradskog i seoskog svijeta, razgolićavanju i daljem produbljanju društvenih suprotnosti i socijalnim protestima i nemirima.³⁸ U dosluhu sa političkim uticajem otvoren je put korupciji, koja će kao trajni faktor nelegalnog bogaćenja i nestabilnosti uz političko-privredni protekcio-

³⁵ Već u augustu 1939. godine, pod uticajem kritične situacije u Evropi, donesena je *Uredba o rezervama hrane u gradovima*, koje treba u pojedinim gradovima stvarati kao rezerve. (*Narodno jedinstvo*, XXII, 49. Sarajevo: 30. 8. 1939. 1). Nakon toga slijedi niz naredbi koje prevode privredu kraljevske države na ratni kolosijek: (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXII, 107-XXXVIII. Beograd: 11. 5. 1940. 841.) *Uredba o nadzoru nad izvršenjem Uredbe o suzbijanju skupoće i nesavesne špekulacije* od 20. septembra 1939. i *Uredbe o kontroli cena* od 5. februara 1940. (*Ibidem*, 109-XXXIX, 14. 5. 1940. 864.) *Uredba o štednji životnih namirnica* (*Ibidem*, 135-XLVII, 15. 6. 1940. 1186). *Uredba o kontroli zaliha roba*. (*Ibidem*, 141-XLIX, 24. 6. 1940. 1208) *Uredba o maksimiranju cena i prinudnom otkupu pšenice i kukuruza*.

³⁶ *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine*, čl. 25-43. (Čaušević Dž. 2005. 286)

³⁷ Gradski vijećnik Stanivuković iznio je podatak na sjednici Opštinskog odbora od 18. decembra 1918. godine da grad Sarajevo od 50000-60000 stanovnika ima izdatih krušnih karti koje bi bile odgovarajuće gradu sa 90.000 stanovnika. Na taj način nestaje 15-18 vagona brašna i "tjera se trgovina i nepravilnosti". (*Glas slobode*, 99a. Sarajevo: 19. 12. 1918. 1)

³⁸ *Glas slobode* je u nizu natpisa, kao onaj pod naslovom *Slobodna trgovina-sloboda pljačke*, najoštrije kritikovao ovu Vladinu mjeru iznoseći niz argumenata koji su predstavljali i stav radničkih predstavnika o potrebi ukidanja slobodne trgovine koja ugrožava snabdijevanje najvećeg dijela stanovništva koje nema sredstava za kupovinu, te vraćanju na rekviziciju koju će materijalizovati Vlada iz svojih finansijskih rezervi. (*Glas slobode*, VIII, 90. Sarajevo: 16. 11.1918. 2. *Ibidem*, 90a. 18. 11. 1918. 1. *Ibidem*, 94. 30. 11. 1918. 1)

nizam obilježavati prilike u kraljevskoj državi u čitavom periodu njenog postojanja.

Bosanskohercegovačko tržište prvo se uvezalo iznutra ukidanjem administrativne zabrane o razmjeni između kotareva³⁹ u onolikoj mjeri koliko je to omogućavala ugrožena bezbjednost kao privremena, te kvantitet i kvalitet komunikacija i saobraćajnih sredstava kao trajna komponenta. To inače jedinstveno tržište uz sve smetnje daleko se brže objedinjavalo nego stvarajuće novo koje do tada nije postojalo. Centralna vlada je u više navrata, prvo krajem decembra 1918. godine, te 18. marta i 5. novembra 1919. godine⁴⁰ donosila uredbu kojima je proklamovana sloboda unutrašnje trgovine bez pokrajinskih barijera, carina, uslovljavanja. Višekratnost istih odluka potvrđuje kako su, uz sve manjkavosti autoriteta državne uprave i tehničke razloge, ovakva rješenja teško oživotvorena u praksi, zasijecajući, pored ostalog, u vrlo uspješne poslovne interese i poduhvate pojedinih pokrajina.⁴¹ Slobodno tržište ujedinjeno jedinstvenom carinskom granicom prema vani,⁴² sa centralom politič-

---

³⁹ *Glas slobode*, VIII, 86, Sarajevo: 2. 11. 1918. 4.

⁴⁰ Kapidžić H. 1963. 324. Đurović S. 1986. 20.

⁴¹ Suprotno Odluci Centralne vlade, koja je proglasila slobodnu trgovinu za cijelu zemlju, Pokrajinska vlada u Hrvatskoj je 5. juna 1920. godine zadržala na snazi Odluku o zabrani izvoza iz Hrvatske. Odgovor je bio da su 12. juna 1920. godine ukinute sve naredbe pokrajinskih vlada o uvozu i izvozu, i tako centralizovan sav uvoz. Ova "učtiva centralizacija na ovoj relaciji završila je ukidanjem pokrajinskih uprava". (Krivokapić-Jović G. 2002. 203)

⁴² Zaštita sopstvene nacionalne industrije putem carina bila je opšte stajalište i doktrina evropskih država tog vremena. I u Kraljevini SHS među stručnjacima je vladalo mišljenje da je carinska tarifa "osnovni privredni zakon jedne zemlje", odnosno "privredni ustav zemlje". (Đurović S. 1986. 79-80) U Kraljevini SHS je početkom 1919. godine, u korpusu unifikacije proširenjem srbijanskih zakona i propisa na teritorij čitave države, Odlukom Ministarskog savjeta proširen i *Zakon o opštoj carinskoj tarifi Kraljevine Srbije* iz 1904. godine. Sačinjen i prilagođen privrednoj strukturi i ekonomskim interesima ove države prije toliko vremena i u drugim okolnostima, nailazio je u novoj državi na nezadovoljstvo industrijalaca i vrlo negativno uticao na stanje i razvoj privrede u novim dijelovima kraljevske države. Ovaj Zakon nije uvažavao strukturu privrede ni Bosne i Hercegovine i ostavio je njenu željezarsku industriju bez ikakve carinske zaštite, i to baš u vrijeme kada je buknuo rat za osvajanje širokog, monopolističkim sporazumima neregulisanog tržišta. Izmijenjenom carinskom tarifom iz 1925. godine do kraja perioda kraljevske države uvedena je zaštita industrijskog kapitala, koja je dovela do poskupljenja osnovnih artikala za podmirenje potreba širokih masa i poljoprivrednog gospodarstva. (Gal Đ. 1977.-1979. 215. Mirković M. 1950. 105)

ko-upravne moći, organizaciono-finansijskim globalom, monetarno-bankarskim sjedištem itd. u Beogradu kao glavnom gradu centralizovane države, zarotirala su pravac kretanja i bosanskohercegovačkog društveno-privrednog života stvarajući nove uslove, koji će kao trajni faktor uticati na poziciju i dalji ekonomski razvoj. Prelazni period trajao je dugo i neravnomjerno po pojedinim segmentima kompleksnog heterogenog privrednog života države i teritorijalno-regionalnim položajem pojedinih gradova u skladu sa politikom centralizacije, koncentracije i unifikacije kao tendencijom koja Vidovdanskim ustavom dobiva osnovne konture, a detalje zakonima čija unifikacija teče vrlo sporo. Još 1925. godine Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje nekadašnjeg austrougarskog državnog teritorija, nisu trošarinski integrirane u kraljevsku državu i tretiraju se kao inostranstvo.⁴³

Na osnovu Odluke Ministarstva finansija Kraljevstva SHS od 30. decembra 1918. godine Zemaljska vlada je 7. februara 1919. godine⁴⁴ obznanila napuštanje bosanskohercegovačkih carinskih ureda na granici prema Srbiji. Ukidajući unutrašnje granice, politička vlast je istovremeno i simbolično i suštinski otvorila put inkorporiranju u jedinstven teritorij nove države i novoj geopolitičkoj poziciji i Bosne i Hercegovine. Materijalizacija takvog usmjerenja ovisila je o saobraćajnim mogućnostima koje su se u Bosni i Hercegovini, sada u novoj državi, našle u prilično izolovanoj poziciji sa lošim i nedovoljnim cestovnim vezama i sredstvima.⁴⁵ Međutim, nova političko-privredna usmje-

⁴³ Privredni partikularizam bio je velika smetnja privrednim tokovima u cijeloj državi. U pojedinim svojim segmentima kao što je željeznička tarifa, ili princip naplate državnih poreza kao što je trošarina, ispoljava se kao faktor ekonomskog nazadovanja Bosne i Hercegovine i pojedinih gradova. Ovi problemi su bili u centru pažnje privrednih asocijacija, kao na Kongresu predstavnika privrede kraljevske države održanom 14. i 15. maja 1925. godine u Sarajevu. Tim povodom usvojena je Rezolucija kojom se tražilo: “[...] da se odmah pristupi izjednačavanju Zakona o državnoj trošarini za celu državu, jer je neodrživo stanje, da se sedam godina nakon Ujedinjenja jedan deo države naspram drugom delu smatra trošarinskim inozemstvom. [...] Traži, da se požuri izjednačavanje Zakona o neposrednim porezima u celoj državi”. (*Izveštaj Komore za 1925. godinu*. 1926. 28-29)

⁴⁴ Obznana o napuštanju bosanskohercegovačkih carinskih ureda na granici Srbije odnosila se na carinske urede I razreda u Bosanskoj Rači, Vardištu, Rudom, Mihaljeviću i Uvcu, te Šepku i Skelanima II razreda, a Carinsko-poreski ured u Zvorniku pretvoren je u Poreski ured. (*Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu u godini 1919*. Kom. IX, Sarajevo: 1920. 21)

⁴⁵ Mirković M. 1950. 120. “Bosanske željeznice, uz razliku u kolosijeku, građene su tako, da

renja prvo će djelovati upravo na gradove koji su bili ili gravitirali⁴⁶ nekadašnjoj međudržavnoj graničnoj liniji. Pogranična mjesta preko kojih je do 1914. godine išla trgovina, putnici budno je čuvala vojska i pri tome mnogo trošila i gradila. Ta mjesta naseljavalo je pogranično činovništvo i prateći ešaloni svih onih privučenih mogućnošću zarade. Potičući lokalnu trgovinu i zanate, ostala su, od tada, u dubokoj unutrašnjosti, gubeći značaj i poziciju tranzitnih mjesta koja otvaraju zemlju prema drugima. U prvo vrijeme, sve do 15. januara 1925. godine, i bez željezničke kopče sa Srbijom, bez vojnih snaga nekadašnjeg kvantiteta investicionih i konzumnih potencijala, okružena seoskim morem, opterećena posljedicama rata, bez interesa od strane države i slabo međusobno saobraćajno povezana, ova mjesta postaju autarhično sve ovisnija o svojoj neposrednoj okolini sa privredom čije mijene prate promjene u neposrednom okruženju.⁴⁷ Novi geopolitički položaj Bosne i Hercegovine doveo je

---

Bosna ne bude jače prometno vezana ni sa kojom drugom jugoslavenskom zemljom. [...] U Srbiji je postojao isti sistem uskotračnih pruga kao i u Bosni, ali oba sistema završavala su na granici tupim kracima, koji nisu bili povezani međusobno.“

⁴⁶ “Nove pijace, novi saobraćaji, novi trgovinski ugovori sa pojedinim državama, nove trgovačke gravitacije ka novim političkim i trgovačkim centrima doprinijeli su poremećaju dotadanje privrede, trgovine i industrije, uvoza i izvoza. Sticajem ovih prilika propale su i dvije najveće trgovačke radnje u Tuzli Jovanovića i Prcića, koje su do tada snabdjevale kolonijalnom robom sva trgovačka mjesta sjeveroistočne Bosne. Zbog izloženih promjena Tuzla je prestala biti trgovački centar za sjeveroistočnu Bosnu, a time je smanjen i trgovački saobraćaj. Iz spomenutih uzroka izvoz se smanjio za sve artikle, a za neke i prestao. Prestali su raditi: mlin za bijelo brašno; radionica za prerađu kože; radionica za izradu svijeća, ciglane i naposljetku prije četiri godine i pivara.” (Bojović V. 1937. 17-18)

⁴⁷ Pogranični krajevi su zbog posljedica neposrednih ratnih operacija učestvovali u velikom procentu u procijenjenoj ratnoj šteti u Bosni i Hercegovini. Taj procenat nije značio i adekvatnu pomoć države od reparacija ili iz finansijskih i materijalnih izvora druge vrste. Naknadnim zakonskim aktima pravo na ratnu odštetu dobili su bivši austrougarski podanici koji su bili dobrovoljci u Srpskoj vojsci, evakuirci, internirci, taoci i oni građani koji su se nalazili na teritorijama do kojih su 1914. i 1915. godine doprle Srpska i Crnogorska vojska. Prvi sudovi za procjenu ratne štete u Bosni i Hercegovini otvoreni su tek februara 1922. godine. Nešto besplatnog građevinskog materijala, uglavnom drvene građe iz obližnjih šuma, kao i obveznice ratne odštete, koje su kao vrijednosni papiri nosile 2,5% kamate godišnje na 1000 dinara, bilo je uglavnom sve što su ovi krajevi dobili kao naknadu, da bi ove obveznice ubrzo postale predmetom velikih špekulacija i zarade političkih i bankovnih krugova. Obnova je bila bazirana na privatnoj inicijativi i dovela je do privremenog prosperiteta onih zanata koji su bili vezani za građevinsku djelatnost. (Kosorić V. 1966. 92-93. Mirković M. 1958. 341. Becić I. 2003. 161-164. Stojkov T. 1969. 50)

do promjene u vrednovanju ekonomsko-geografskog položaja pojedinih njezinih dijelova, kao i nje same. Bosna i Hercegovina kao gravitacijska zona prema Jadranskom moru ili Dunavu, sa resursima u drvetu i rudama, a pri lošim saobraćajnim vezama slabe propusne moći, kao konstantom perioda kraljevske države, u tom svom elementu mogla je imati samo virtualni potencijal.⁴⁸ Između potreba bosanskohercegovačke privrede, njene strukture i usmjerenja ka vanjskom tržištu uglavnom kabastim robama rudarske i šumske privrede, i razvitka prometnih sredstava svih vrsta i kvalitativno i kvantitativno nije bilo potrebne koordinacije u kontinuitetu sve do 1941. godine.⁴⁹ Naslijeđena privredna struktura i saobraćajne veze⁵⁰ zakovale su izrazitu gravitacijsku povoljnost koja u čitavom periodu funkcionira na željezničkim tračnicama uskog kolosijeka, povezujući ista ona mjesta na koja je ova pozicija progresivno uticala u prethodnom periodu austrougarske privredne politike.⁵¹

⁴⁸ “A povrh svega, i pre svega, u saobraćaju, osim malih izuzetaka, nije se učinilo ništa da se on prilagodi novoj ekonomskoj konstelaciji B. i H. posle oslobođenja.” (Kruļ G. 1929. 339)

⁴⁹ S druge strane, “nastojanje, da od Beograda učine centralni željeznički čvor, tako da sve glavne željezničke pruge polaze neposredno iz Beograda, a u vrijeme kada je Beograd bio činovničko-trgovački grad bez razvijene industrije, imalo je učinak, da su zaboravljali spajati bogata gospodarska područja, da je Bosna ostala bez normalnih pruga, a Crna Gora bez željezničke veze uopće. Nisu išli za tim, da Bosnu spoje s ostalim sistemom normalnih pruga prema potrebama gospodarstva, nego su se i Bosna i Crna Gora imale neposredno vezati za Beograd. Ista tendencija dolazila je do izraza u velikoj diskusiji oko gradnje Jadranske pruge normalnog kolosijeka koja se vodila 6 godina (1921-1927). [...] U strahu, da se težište ekonomskog razvitka i napretka ne prenese na liniju Vojvodina-Bosna-Jadransko more, dakle na područja, koja su se dopunjavala u obilju žitarica, industrijskog bilja (Vojvodina), ugljena, ruda i drveta (Bosna) i prometnog položaja (Jadransko more), dana je prednost pruži normalnog kolosijeka Beograd-Kraljevo-Raška-Kosovska Mitrovica”. (Mirković M. 1958. 398-399)

⁵⁰ Još u 1938. godini glavne bosanskohercegovačke ceste bile su gotovo neprohodne. “I pored tako slabe željezničke mreže mreža kolskih puteva je veoma mala i oskudna tako da upravo u tome treba tražiti uzroke privrednoj zaostalosti ovih krajeva”. Državna cesta od Mostara do Sarajeva bila je nepodesna za promet motornim vozilima, a prevoza roba komionima gotovo da nije ni bilo. Takvo je stanje bilo i na ostalim hercegovačkim cestama kao Mostar – Split, Mostar – Ljubuški, Mostar – Stolac, Mostar – Nevesinje – Gacko. A početkom 1938. godine na cesti Sarajevo – Mostar, kod Jablanice, odronio se dio ceste. Ni poslije dvije godine ta dionica nije popravljena, pa se cestovni promet morao odvijati znatno dužim putem, preko Prozora, Bugojna i Donjeg Vakufa. “Uopšte se može reći da se održavanju puteva ne poklanja ni najosnovnija pažnja, dok o temeljnim popravcima i rekonstrukcijama skoro da se ne može ni govoriti”. (*Izvjestaj Komore za 1938. godinu.* 1939. 243-257)

⁵¹ Kruševac T. 1972./1973. 134-135. “Među odseljenim strancima trgovcima bilo je i nešto aš-

Odnos prema promijenjenoj veličini tržišta potpuno se razlikovao u Srbiji i zemljama bivše Monarhije. Dok je kod prve promjena značila proširenje tržišta od 2,9 miliona stanovnika na četverostruki broj, kod drugih je značila smanjenje sa 51,5 miliona⁵² od tržišta površine 677.000 km² na 248.000 km².⁵³ Na tom novom jedinstvenom tržištu promijenila se dotadašnja ekonomska pozicija pojedinih pokrajina i prema unutra i prema vani.⁵⁴ Zagreb je postao središte ekonomske moći, odnosno središte najjače koncentracije kapitala, najveći industrijski i trgovački centar, za razliku od Beograda u kojem je bila koncentrisana sva politička i državna, zakonodavna i vojna moć. Centralni položaj Bosne i Hercegovine čini je prirodnim trgovinskim posrednikom, a “bogatstvo u rudama, drvetu i stoci očekivalo je samo jednu blagonaklonu ruku koja će ga iskoristiti za jaču industrijalizaciju zemlje, ali drugog sistema nego pod Austro-Ugarskom”.⁵⁵ U prvo vrijeme, posljedice rata, velika potražnja za bosanskim drvetom (drveni dinar)⁵⁶ i na novom unutrašnjem kao i vanjskom tržištu, kao i “lažne konjunktura na osnovu fiktivnog novca sve dotle dok nije došlo do konačnog obračunavanja i prelaza iz fiktivnosti do žalosne realnosti t.j. do konstatacije opšteg siromaštva oličenog u teškim privrednim krizama čas ovdje čas ondje”,⁵⁷ zamaglile su činjenicu da ni do 1929. godine “za deset godina privreda ovih zemalja ne samo da nije koraknula napred

---

kenaskih Jevreja, uglavnom onih koji se u bosanskoj sredini nisu mogli aklimatizovati. Nešto kasnije je deo preostalih Aškenaza, zajedno s jednim brojem preduzimljivih domaćih Jevreja sefarda napuštao Sarajevo i s poslovima se preseljavao u Zagreb, Beograd i druge trgovinske centre čim je postalo jasno da trgovačkom Sarajevu zbog saobraćajnih nepovoljnosti neće mnogo vredeti geografski položaj kako je s početka izgledalo”.

⁵² Kosier Lj. 1927. 263. Autor je koristio podatke njemačke statistike za 1914. godinu.

⁵³ Aleksić V. 2002. 19.

⁵⁴ Prema statistici vanjske trgovine Bosne i Hercegovine pred svjetski rat, inostranstvo je u vanjskoj trgovini Bosne i Hercegovine, izuzev jedino drvo, učestvovalo sa najviše 3%, dok je svih ostalih 97% otpadalo na Austro-Ugarsku. Kako je od izvoza drveta samo ¼ išla u Austro-Ugarsku, a ostatak u inostranstvo, a drvo je sačinjavalo najvažniji dio izvoza industrijskih proizvoda Bosne i Hercegovine, očividno je da su kudikamo najveći dio izvoza iz BiH u Monarhiju sačinjavali proizvodi poljoprivrede i stočarstva. (Krulj G. 1929. 328-329)

⁵⁵ Krulj G. 1929. 337.

⁵⁶ *Stojadinović M. 1970. 168.* “Prvih godina, drvo je ustvari bilo jedno od glavnih izvoznih artikala, tako da su neki, u šali, nazivali dinar ‘drvenom valutom.’”

⁵⁷ *Izveštaj o radu Komore za 1926. godinu.* Sarajevo: 1927. 6.

nego je u mnogom, a naročito u gradovima, pokazuje nazadak”⁵⁸

Adaptacija privrede bosanskohercegovačkih gradova na nove uslove u Kraljevini SHS bila je tim teža što prvobitni optimizam gradskih poslovnih krugova, od gradskih opština do zanatlija, nije naišao na očekivani adekvatni odgovor jednog od faktora koji je u prošlom društveno-ekonomskom sistemu bio glavni pokretački motor gradske privrede i razvoja gradova, a to su mjere i politika države i državne finansije. “Vezana suviše usko uz ove, privreda gradova morala je neminovno zapasti u krizu, čim je oslabila snaga državnih finansija iz kojih se ta privreda uglavnom alimentirala”⁵⁹ Poslovni ljudi iz Bosne i Hercegovine žalili su se početkom 1923. godine: “Bosna je sa Beogradom nezadovoljna, nezadovoljna sa nerazumijevanjem Beograda za sve gospodarske potrebe Bosne”⁶⁰ Ocjene iz 1926. godine nisu se razlikovale od ovih, jer “još pravi polet nije otpočeo u Bosni i Hercegovini, još traje kriza kolonijalnih preduzeća, još se oseća bol što ga zadaje prilagođavanje privrede novim uslovima”⁶¹ Ni kasnije, 1929. godine savremenici ne ocjenjuju povoljnije interese i angažman države u Bosni i Hercegovini.⁶²

Uspostavljajući organizaciono-institucionalni global, država je još od prve Centralne vlade preuzimala odgovornost vanekonomskog regulatora privrednih odnosa, pristupajući na taj način prvom stepenu intervencionizma i centralizacije u ovoj oblasti. Osnovano je nekoliko ministarstava⁶³ za privredu, a

⁵⁸ Krulj G. 1929. 337.

⁵⁹ Krulj G. 1929. 338.

⁶⁰ *Bosanski Lloyd*, 9. Sarajevo: 18. 4. 1923. (Šarac N. 1975. 101)

⁶¹ Lapčević D. 1926. 35.

⁶² “A šta prima od države? Posle oslobođenja kmetova, koje je došlo sa opštim oslobođenjem, sve što je učinila država za Bosnu i Hercegovinu sasvim je nesrazmerno. Nigde nisu škole ređe, nigde na privatnu inicijativu ostavljen toliki teret narodnog prosvjećavanja. Nepismenost najveća. [...] Finansijska politika Bosnu je najviše zapustila, a saobraćajna isto tako. I neobično će biti pogledati mapu Jugoslovenske dokle god kroz ovu središnju oblast ne samo države nego i naroda ne prolazi nijedna glavna arterija saobraćaja, koja bi vezala Panoniju i prestonicu s morem. Poslovična fraza da su Bosna i Hercegovina pasivne zemlje na teretu države pokazuje se sada već kao leteća neistina, i pored svega onoga što one daju zajednici; dok pasivnost hercegovačke oblasti dolazi usled monopola, te već tim nameće državi jednu veću obavezu.» (Slijepčević P. 1929. 12-13)

⁶³ Ministarstvo trgovine i industrije, Ministarstvo finansija, Ministarstvo šuma i ruda, Ministarstvo saobraćaja, Ministarstvo socijalne politike, Ministarstvo građevina, Ministarstvo

Ministarstvo trgovine i industrije bilo je centralni organ državne uprave Kraljevine SHS, “koji se imao starati o spoljašnjoj i unutrašnjoj trgovini, industriji i zanatstvu, o kreditu za privredne ciljeve uopšte, o osiguranju života i imanja i nastavi po svim granama trgovine, zanatstva i industrije”.⁶⁴ Ustanovljenje Ministarstva finansija na osnovu Uredbe od 25. februara 1919. godine⁶⁵ bio je prvi i izuzetno značajan korak ka centralizaciji finansijske uprave postepenim oduzimanjem pokrajinskim vladama, pored ostalih, i ovih samostalnih prava i obaveza iz tog tako važnog domena državne uprave i privrede. Prvobitna povjereništva Ministarstva mijenjaju u martu 1919. godine naziv u *Delegacija ministarstva finansija* sa sjedištem u Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu. Potpuno uvođenje finansijske uprave i kontrole na nivou cijele države regulisano je uredbama iz 1922. godine, uređenjem finansijske straže i osnivanjem oblasnih inspektorata finansijske kontrole sa sjedištem u Sarajevu (Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Novom Sadu, Skoplju i Podgorici). Složena struktura Ministarstva finansija imala je zadatak da upravlja državnim finansijama i u tom cilju da izrađuje prijedloge budžeta i finansijskih zakona, preko svojih organa i ustanova prikuplja državne prihode i da, pored ostaloga, zastupa državno imanje i materijalne državne interese i vodi nadzor nad samoupravnim finansijama, da se stara o njihovom dobrom stanju i vođenju, odobrava proračune i druge odluke samoupravnih tijela za koje je po zakonima kao finansijska nadzorna vlast nadležna. U duhu odredaba Vidovdanskog ustava i državni angažman u privrednom životu zemlje prenosi se postepeno u periodu likvidacije pokrajinskih vlada na velike župane i na resorna ministarstva. Osnovni prin-

---

poljoprivrede i voda, Ministarstvo za obnovu i razvoj, Ministarstvo ishrane i obnove zemlje, Ministarstvo agrarne reforme. Pojedina ministarstva su mijenjala nazive, stapala se i rastakala (Ministarstvo agrarne reforme 1932. godine), ali kao konstantan problem postavilo se razgraničenje kompetencija između ministarstava koji se proteže do kraja perioda kraljevske države i “jasno pokazuju u koje organizacione katakombe je upala, i iz kojih nije mogla da se izvuče nova država u svom privrednom konstituisanju. Mešanje kompetencija je imalo kao posledicu lošu privrednu politiku, posebno se negativno odrazilo na razvoj industrije”. (Đurović S. 1986. 69)

⁶⁴ Uredba o organizaciji ministarstva trgovine i industrije od 30. aprila 1919. godine. u: *Službene novine Kraljevine SHS*, I, 41. Beograd: 7. 5 1919.

⁶⁵ “Uredba Ministarskog Savjeta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 26. februara 1919 o provizornom uređenju povjereništva Ministarstva Finansija”. (*Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* u godini 1919. Kom. XIII. Sarajevo: 1920. 29)

cipi centralizacije privrednog života zemlje u unitarnoj državi dobili su samo drugačije forme zakonima o banskoj upravi 1929. godine, s tom razlikom da je rotacija bosanskohercegovačkih gradova usmjerena prema drugim centrima kao transmissionoj tački između centralnih organa i lokalnih zajednica.⁶⁶

U međuvremenu, i prije administrativno-teritorijalnog dijeljenja bosanskohercegovačkog prostora na oblasti, gradske opštine izgubile su finansijsko središte. "Novo političko uređenje našeg naroda donijelo je pojedinim mjestima Bosne i Hercegovine novu trgovačku orijentaciju, dakle više 'ne vode svi puti' u Sarajevo, jer i sam ovaj grad mora da se orijentira danas prema našim drugim privrednim centrima".⁶⁷ Sekvestar i nacionalizacija Privilegovane zemaljske banke u Sarajevu kao centralne banke za Bosnu i Hercegovinu i osnivanje Narodne banke 1920. i Državne hipotekarne banke Kraljevine SHS 1922. godine sa sjedištem u Beogradu, ostavile su bosanskohercegovačku privredu i komunalnu ekonomiju bez centripetalne finansijske tačke oko koje se vrtjela poslovna politika i djelatnost. Odličnom poslovnom organizacijom od 1895. godine Zemaljska banka stvorila je za kratko vrijeme mrežu svojih filijala (Mostar, Tuzla, Brčko, Bijeljina, Banja Luka). Bavila se, pored ostalog, davanjem komunalnih i hipotekarnih kredita i na taj način investirala gradske ekonomije, a preuzela je i potpunu kontrolu nad veleprodajom duhanskih

⁶⁶ Pored vertikalne organizacije, privreda u kraljevskoj državi bila je organizovana i horizontalno putem trgovačkih, zanatskih i industrijskih komora. Komora u Bosni i Hercegovini nastala u austrougarskom periodu nastavila je 1918. godine da radi dosta autonomno, podšavajući aktivnosti prema novonastalim situacijama kao konsultativno, upravno i zastupničko tijelo. Nakon Zakona o radnjama iz 1931. godine komore su teritorijalno i strukturalno organizovane u skladu sa administrativno-teritorijalnim uređenjem države i principima dirigovane privrede Zakona o radnjama, što ima za posljedicu reorganizaciju i na tlu Bosne i Hercegovine. Komori u Dubrovniku pripala su prinudna udruženja trgovaca i zanatlija iz Gacka, Trebinja, Bileće, Nevesinja i Ljubinja. Komori u Splitu pridružena su udruženja iz Ljubuškog, Livna, Tomislav-Grada i Bugojna. Komori u Sarajevu pripala su udruženja trgovaca i industrijalaca iz Sarajeva, Bijeljine, Brčkog, Čajniča, Fojnice, Kladnja, Konjica, Mostara, Rogatice, Srebrenice, Travnika, Tuzle, Visokog, Višegrada, Zenice, Vlasenice, Zvornika, Žepča. U Komori u Banjoj Luci bila su udruženja iz Bihaća, Bosanskog Broda, Bosanske Dubice, Drvara, Bosanske Gradiške, Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Cazina, Dervente, Doboja, Gračanice, Gradačca, Glamoča, Jajca, Ključa, Kotor-Varoši, Maglaja, Mrkonjić-Grada, Odžaka, Prijedora, Prnjavora, Sanskog Mosta, Teslića, Tešnja. (*Izveštaj Komore u 1925. godini*. 1926. 9-12. Đurović S. 1992. 121-124)

⁶⁷ Bubić Š. 1928. 10-11.

proizvoda i izvozom šljive, ograničavajući tako svoju poslovnu djelatnost isključivo na bosanskohercegovačkom teritoriju, što je, uostalom, bio slučaj i sa svim drugim bankama stranog kapitala koje su se do 1914. godine osnivale u Bosni i Hercegovini. Ova pojava da banke, čak ni prema svojim statutima, ne predviđaju osnivanje vlastitih filijala ili proširivanje poslovne djelatnosti van bosanskohercegovačkih granica jedinstven je slučaj u bankarstvu Austro-Ugarske i bio je jedan od razloga, a istovremeno i posljedica da je “gravitacija nacionalne bosanske privrede” išla na Sarajevo i od Sarajeva kao središta bankarsko-kreditne koncentracije najvećeg obima,⁶⁸ kome konfesionalno obilježeno usitnjeno domaće bankarstvo nije svojom snagom moglo značajnije parirati.⁶⁹ Period koji je slijedio doveo je do disperzije bosanskohercegovačkih gradova sa nedovoljnom ili nikakvom lokalnom snagom. Pored toga, praznina stvorena sekvestracijom do juna 1919. i nacionalizacijom 1922. godine svojom neuspješnošću nije stvorila pretpostavke novo-starog ključnog investitora putem kreditne politike, koja bi investiciono, poticala gradsku privredu i opštine.⁷⁰ Ako se uzme u obzir da savremena privreda počiva na funkciji kredita,

---

⁶⁸ Bankarski stručnjaci su u periodu kraljevske države kritikovali ovu bankarsku politiku prethodnog perioda sa pozicija kritike okupacione politike uopšte, a ne sa pozicija bosanskohercegovačke posebnosti čija je posredna posljedica i bila koncentracija bosanskohercegovačke privrede oko zemaljskog finansijskog središta. “Tako je zemaljska vlada imala celu novčanu pijacu B. i H. i time moćno sredstvo vladanja u svojim rukama, pijacu koja je silom zakona i političkih mera i tada i kasnije ostala samosvojna; koja se nije širila ni protezanjem svoga delokruga na druge krajeve A.-U. monarhije, ni naslanjanjem svojih periferiskih krajeva na zemlje prema kojima je prirodno gravitirala – Srbiji, prema Hrvatskoj, prema Dalmaciji, - nego prema svome ishodištu, Sarajevu, koje je i na taj način stvarano centrom svoje vrste, centrom potrebnim a.-u. ekspanziji”. (Mrković M. 1938. 9-10)

⁶⁹ “Do 1906. godine u Bosni i Hercegovini osnovano je 10 novčanih ustanova u koje je bilo uloženo 9,730.000 kruna glavnice. Od ove sume Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu raspolagala je sa 8 miliona glavnice, a preostalih devet sa svega 1,730.000 kruna glavnice”. (Hadžibegović I. 1980. 87) “Za svoju političku borbu, nacionalna B. i H. imala je već od starina nasleđeni moralni kapital, ali materijalni kapitali za ekonomsku borbu su joj potpuno nedostajali. [...] U borbi za ekonomsku emancipaciju, prema tome, sve da je bivša uprava ishod borbe prepustila čisto ekonomskim silama, sredstva su bila i suviše nejednaka, da bi se moglo očekivati neki veći uspeh”. (Kruļ G. 1929. 334)

⁷⁰ “Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu, plasirala je krajem godine 1913. na teritoriji Bosne i Hercegovine svega 105,000.000 dinara (kruna) u zlatu raznih kredita, krajem 1923. godine stanje njenih kredita iznosi svega 144,035.300 dinara ili preračunato u zlatnu monetu, prema relaciji od 1:14, 10,288.200 dinara u zlatu. – To znači da se ukazuje manjak između

da je stanje kreditnih institucija prilično pouzdan barometar za prosuđivanje privrede kojega kraja, jasan je značaj mogućnosti kreditiranja, odnosno kreditne politike uopšte.⁷¹ Nedostatak interesa državnih banaka da popune tu prazninu ostavile su u vrijeme poratne konjunktore ratom iscrpljene bosansko-hercegovačke gradske opštine bez kredita, a privatnu gradsku privredu prepustile nedovoljno snažnim privatnim bankama, koje se, pored ostalog, upuštaju u veoma sumnjive špekulacije, i dobrim dijelom doprinose dezorganizaciji gradske privrede i njenom uvlačenju u ekonomski neopravdane i dubiozne investicije.⁷² U čitavom periodu kraljevske države bosanskohercegovačka privreda, posebno gradska privreda, bila je na domaćem tlu bazirana pretežnim dijelom na sitnim asocijacijama kapitala, “koje su stvorene za potrebe uskih, bilo lokalnim, bilo staleškim i raznim drugim interesima označenih krugova”.⁷³ A to je nesumnjivo bila zapreka snažnijem ekonomskom poletu, koji traži velike kredite, a ti se mogu namaknuti samo putem jakih organizacija kapitala, koje su se, što se tiče bosanskohercegovačke privrede u gradovima, nalazile prvenstveno u Beogradu kod državnih novčanih zavoda. Ovisnost gradske

---

visine mirnodopskih kredita i kredita krajem 1923. godine za blizu 91%, ili 94,712.000 dinara u zlatu, odnosno Din 1,325.968.000 sadanje vrednosti. Pri čemu naročito treba naglasiti **da ovaj manjak na kreditima nije ničim nadoknađen i on de facto predstavlja minus u ekonomskoj organizaciji Bosne i Hercegovine.** [...] Najstrožije ocenjeno, ako se gornjoj poziciji dodadu još hipotekarni i komunalni krediti, mi ćemo videti, da je stanje kredita u Bosni i Hercegovini spalo za dve milijarde dinara današnje vrednosti, a da nije ničim nadoknađeno. - Do te apsolutne konstatacije dolazimo, upoređenjem mirnodopske statistike sa statistikom krajem 1923. godine”. (Kosier Lj. 1927. 388)

⁷¹ Nedostatak kapitala osjetio je i najveći i privredno najjači bosanskohercegovački grad, što je opet sa svoje strane bio i povod incijativi za osnivanje Gradske štedionice Sarajeva. “Za izvršenje radova, koje diktuju izaratne prilike, potrebne su velike svote, koje će se teškom mukom na novčanom tržištu pribaviti, jer je kreditna sposobnost grada oslabila, što se vidi već i dotle što mnogi novčani zavodi, kad je opština u zadnje vrijeme tražila ne baš veliki zajam, nisu ni odgovorili”. *Narodno jedinstvo. Ilustrovani zvanični kalendar-almanah Drinske banovine za budžetsku 1930/1931 godinu*, 1930. 197.

⁷² *Izveštaj Komore za 1925. godinu*. 1926. 49. Hrelja K. 1976. 85.

⁷³ *Narodno jedinstvo, Ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za prostu 1931. godinu*. 1930. 339-340. Ukupna suma svih sredstava u novčanim zavodima u Bosni i Hercegovini (vlastitih i tuđih) iznosila je 1929. godine 1.000 dinara po stanovniku. U čitavoj državi taj prosjek iznosio je 1.500 dinara, “što znači, da mi, što se tiče raspoloživih vlastitih novčanih sredstava, stojimo duboko ispod prosječnog stanja”.

privrede u Bosni i Hercegovini o jakom državnom kapitalu bila je dominantna i prije sloma privatnog bankarstva 1932. godine (Prva hrvatska štedionica) zakonskim propisima o zaštiti poljoprivrednika, kao i posljedica izazvanih velikom ekonomskom krizom, kada državne organizacije i ustanove preuzimaju stvarni monopol na izvore kredita (Narodna i Hipotekarna banka, Zanatska banka od 1927. i Privilegovana agrarna banka od 1929. godine), izvoznu trgovinu Zakonom iz juna 1931. godine (Prizad, 1930. godine) i veliku industriju (Jugočelik, 1938. godine).⁷⁴

Kraljevska država nije bila zainteresovani posmatrač sa strane kome je bitno samo da se sakupe porezi na osnovu kojih funkcioniše, a privreda teče pod motom *laisse faire – laisser passer* i djelovanjem ekonomskih faktora izvana i iznutra. U čitavom periodu postojanja kraljevska država ne samo da utiče na privredne uslove i ambijent, nego je i njihov aktivni elemenat kao najveći i najjači posjednik,⁷⁵ poslodavac, poduzetnik, bankar, kreditor. Pored svih oblika vanekonomske i ekonomske djelovanja u Bosni i Hercegovini, država je u tom dijelu zemlje u izrazito specifičnoj ulozi.⁷⁶ Od samog početka, kao vlasnik kapitalista koji nasljeđuje erarska imanja i postrojenja,⁷⁷ prilagođava

---

⁷⁴ Krajem 1937. godine pretežan broj privatnih banaka iskoristio je mogućnosti Uredbe o zaštiti novčanih zavoda iz 1934. godine. Od ukupno 620 banaka u državi pod zaštitom je bilo 322 i 23 štedionice od ukupno 61, što znači ukupno 345 novčanih zavoda u odnosu na 290 krajem 1935. "Dokle got se ne pronađe opšte rešenje, sve banke, sa izuzetkom nekoliko najvećih, iz Beograda i Zagreba, nalaziće se na ivici propasti.. S obzirom na neizvesnosti oko budućeg zakonodavstva, čak se i veće banke ustručavaju da uđu u inače normalne kreditne poslove". (Avramovski Ž. 1986. II. 603)

⁷⁵ ABH, Fond: ZVS-2, prez., 21, 6580, 1919. Pored šumskih, zemljišnih površina, rudarskih nalazišta u Bosni i Hercegovini, u vlasništvu države bila je i većina rudnika uglja, željezne rudače i soli: ugljenokopi Brezi, Kaknju, Zenici, Banjoj Luci, Mostaru, Suhaći, Gacku, Maslovarama, Ugljeviku, Cazinu, Duvnu, Livnu, Tesliću, Kreki, Bukinju, Majeveci, rudnici željezne rudače u Ljubiji i Varešu. Željezara u Varešu (95% akcija) i kasnije u Zenici (od 1925. godine 64% akcija), više preduzeća za eksploataciju šuma (Šipad), produkcija duhana, soli, Državna štamparija u Sarajevu, glavni željeznički i cestovni pravci, Hipotekarna banka-Filijala Sarajevo, Poštanska štedionica-filijala Sarajevo, radionice za proizvodnju vojne odjeće (Sarajevo), itd.

⁷⁶ "Kada je reč o državnoj industriji, koja je vlasništvo naše Kraljevine, nesumljivo, da se u prvom redu pomišlja na veliku državnu industriju u Bosni". (Kosier Lj. 1927. 228)

⁷⁷ ABH, Fond: PUBiH, prez., 370/85/3, 119558/1922. Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 13. januara 1921. godine, a na osnovu Rješenja Ministarstva privrede Kralje-

ih svojim postulatima privredne politike koji nisu bili strateški konzistentni, nego podređeni malim taktičkim koracima i interesima karakterističnim za državu bez jasne i ciljane dugoročne privredne vizije. Nedosljednost između liberalizma i intervencionizma ostaje trajnom karakteristikom čak i u vrijeme jačanja državnog kapitalizma u Kraljevini Jugoslaviji, posebno od 1935. godine programom Stojadinovićeve vlade.

Pokretanje inicijative za nacionalizacijom⁷⁸ svih privrednih subjekata, kod kojih je u potpunosti ili pretežno angažovan strani kapital zemalja koje su bile u suprotnom ratnom taboru, imalo je osnovu u Zakonu o postupanju sa imovinom podanika država koji su u neprijateljstvu sa Srbijom, od 17. augusta 1915. godine i Zakonu o uzimanju na znanje i odobrenju odluke *Pariske*

vine SHS od 25. decembra 1920. godine prenose se u vlasništvo države "bivši vojni i zemaljski carski i kraljevski erar i bosanskohercegovački zemaljski erar". Još 22. decembra 1920. godine Ministarstvo finansija sugerisalo je Ministarstvu privrede da se ta imovina izjednači i zajedno upiše u gruntovne knjige kao imovina Kraljevine SHS. Na taj način je razvlaštena Bosna i Hercegovina i zakonskim aktima nove države ostala je bez svoje imovine kao jednog od elemenata bosanskohercegovačke posebnosti i državnosti.

⁷⁸ Značajnija preduzeća koja su pala pod sekvestar bila su: *Eissler & Ortlieb*, bosanska šumska industrija Zavidović (Žepče), djelomično sve do 1924. godine, zbog neriješenog udjela nje-mačkog državljanina Ortlieba. Tek 1925. godine osniva se *Krivaja a.d.* sa djelomičnim državnim učešćem i pretežnom kontrolom; Šumsko industrijsko preduzeće *Dobrlin-Drvar a.d.*, Sarajevo. Država je tek 1922. godine postala punopravni vlasnik preduzeća (*Šipad*) sa razgranatom željezničkom mrežom, pristaništem u Šibeničkoj luci. Fabrikom celuloze u Drvaru, dijela Drvarskog preduzeća u Višegradu (*Varda*) i Pilanskog preduzeća Mitrovica-Lačarak. *Ugar, šumska industrija d.d.* Sarajevo prešla je u ruke domaćih kapitalista i zavoda 1922. godine (*Jela d.d., Bosanska banka*); *Una*, Društvo za industriju drveta Bosanska Dubica sa sjedištem u Zagrebu, početkom tridesetih godina likvidirano, demontirana postrojenja i bez posla je ostalo oko 600 radnika iz Bos. Dubice i oko nje. *G. Mechterscheimer (Varda)*, Industrija drva d.d., Višegrad; *Dioničko društvo za idustriju željeza Zenica* 1922. godine postaje vlasništvo domaćih akcionara i države; *Prva bosanska tvornica amonične sode d.d.* Lukavac (*Solvay*) sve do 1920. godine, "jer se držalo da je i ona dobro neprijateljskih podanika", *Bosansko d.d. za elektrinu* u Jajcu do 1921. godine, dok je nije preuzeo domaći kapital i Dinamit-Nobel iz Bratislave; *Destilacija drva d.d. Teslić*, sve do maja 1920. godine kada država preuzima dio vlasništva, kontrolu i ugovor o vraćanju punog vlasništva državi 1945. godine; Prva bosanska fabrika za konzerviranje šljiva d.d. Brčko, do 1920. godine kada su je preuzele Srpska centralna banka u Sarajevu (52 %) i nekoliko brčanskih trgovaca; Fabrika sapuna, Bosanski Brod; Industrijsko i dioničko društvo Ukrina, Derventa, nacionalizovano 1920. godine; Rudnik sumpora, Fojnica; Prva bosanska industrija šećera i žeste Usora, Doboje; Dionička pivara Tuzla, kao i niz srednjih i manjih preduzeća i radnji. (ABH, Fond: PUBiH-prez., 6222/1923 1923. Lakatoš, Despić 1924. 19-162. Begović B. 1985. 271-407)

Ekonomске konferencije od 18. oktobra 1916. godine, koji su 5. februara 1919. godine prošireni na cijeli teritorij Kraljevine SHS.⁷⁹ Godinu dana kasnije donesena je Uredba o imovini neprijateljskih podanika, u kojoj su detaljno navedene odredbe po kojima će se dobra, prava i interesi neprijateljskih podanika prijavljivati, popisivati i stavljati pod državni sekvestar⁸⁰ i prema kojima će se likvidirati (čl.1) prodajom putem javnog nadmetanja (čl.26), s pravom apsolutne prednosti države prilikom svake licitacije (čl.29).⁸¹ Pod sekvestar su došli zavodi: Filijale Austro-Ugarske banke u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, Privilegovana zemaljska banka za BiH i preduzeća pod njenim uticajem, Bosanskohercegovački ured Poštanske štedionice, Kotarska pripomoćna zaklada, Privilegovana agrarna i komercijalna banka, Union banka.⁸² Nacionalizacija ovih novčanih zavoda izvršena je formalno utoliko što za to nije bilo dovoljno domaćeg kapitala, zatim iz raznovrsnih i prepletenih političko-ekonomskih interesa pojedinaca i grupa, kao i zbog toga što je strani vlasnik našao načina da se izmakne stvarnoj nacionalizaciji, odnosno oduzimanju imovine i prava poslovanja (Wiener Bank-Verein).⁸³ Dok su ovi propisi, pored ostaloga, dali materijalnu osnovu progonu stranaca i iz Bosne i Hercegovine i otvorenoj pljački njihove imovine, slijedio je Zakon o prelasku cjelokupne imovine bivše Austro-Ugarske u svojinu države Kraljevine SHS, po kome "sva imovina, kako pokretna tako i nepokretna, koja je bila svojina pređašnje Austro-Ugarske dr-

---

⁷⁹ *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* u godini 1919. Kom. XXII. Sarajevo: 1920. 73-79.

⁸⁰ Sekvestracija nije bila izum Kraljevine SHS, propisana je i provođena na osnovu člana 249. Senžermenskog mirovnog ugovora i člana 232. Trijanonskog ugovora o miru. "Država je koristeći se ustanovama senžermenskog mirovnog ugovora njihovu imovinu sekvestrirala i onda se sprovođila nacionalizacija". Rezultati su bili posljedica načina kraljevske države na koji je taj čitav postupak izveden. "A kako se tu postupilo? Umesto, da se nastojalo, da se preduzeća zadrže u punom pogonu, da se produkcija favorizira, jer to su mahom preduzeća odličnih produktivnih vrednosti i jakog kapaciteta, da se dakle ta preduzeća održe na svojoj visini i da se racionalno eksploatišu u interesu državnom i opštem, sa njima se postupalo tako, kao da smo ih našli na ulici i kao da ne leže u našoj zemlji." (Kosier Lj. 1927. 234)

⁸¹ *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* u godini 1920. Kom. XXXIII. Sarajevo: 9. 8. 1920. 157-163.

⁸² ABH, Fond:ZVS-2, prez., 19, 5980, 1919.

⁸³ *Godišnjak Kraljevine SHS za 1926.* 135. Marković M. 1938. 14. Suppan A. 1988. 9. Aleksić V. 2002. 23-25.

žave, ima se smatrati kao opšta državna svojina, sa kojom ima pravo raspolaganja i raspoređivanja Vlada Kraljevine SHS”.⁸⁴ Na osnovu ovih i kasnijih zakonskih propisa, nacionalizacija imovine bivšeg zemaljskog i vojnog erara u Bosni i Hercegovini, kao i pojedinaca koji su dolazili pod udar ovih propisa, vršena je ili putem asimilacije ili putem sekvestracije, koja je podrazumijevala sudsku zabranu obavljanja poslova i stavljanje takvih preduzeća, banaka, zavoda itd. pod kontrolu Ministarstva pravde putem postavljenih činovnika, odnosno državnog komesara.⁸⁵ Na ovaj način gro bosanskohercegovačke imovine i privrednih dobara nije samo promijenio formalni titular vlasništva, nego je politikom koja je vođena prema ovoj imovini doveo tu imovinu u stanje mirovanja koje je i dalje koroziralo ratom iscrpljenu industriju, upravo u godinama poslijeratne konjunktore⁸⁶ i infantilnog prilagođavanja novim geopolitičkim i ekonomskim uslovima.⁸⁷

Na taj način je kraljevska država postigla najviši stepen prava, uticaja i vlasništva u bosanskohercegovačkoj privredi i imovini, sa specijalnim i nepriko-

---

7 *Službene novine Kraljevine SHS*, IV, 142. Beograd: 30. 6. 1922.

⁸⁵ ABH, Fond: ZVS-2, prez., 19, 6105, 6116, 1919.

⁸⁶ “U Bosni je za dugo ostalo nerešeno pitanje kome će pripasti poduzeća nemačkih i austrijskih državljana, te je i ta neizvesnost dugo zadržavala rad u tim preduzećima. Tako se dogodilo da bosanska drvarska industrija u prvim godinama posle rata, i pored izuzetno povoljne konjunktore na pijacama, nije radila ni sa približno punim kapacitetom. Vrlo povoljna konjunktura izazvala je osnivanje novih pilana. Od 1918. do 1925. osnovano je 6 srednjih i 37 malih pilana sa čisto domaćim kapitalom. No kapacitet svih ovih novih pilana relativno je malen u poređenju sa kapacitetom starih velikih poduzeća.” (*Izveštaj Komore za 1925. godinu*. 1926. 48)

⁸⁷ Dr. Mehmed Spaho kao sekretar Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu tvrdio je u diskusiji na Privrednom savjetu 13. oktobra 1920. godine u Beogradu da je u industriji nastupio zastoj i da je potrebno da se odmah digne sekvestar: “Kod nas mnoga preduzeća stoje i ne rade. Stranci su usled toga izgubili poverenje u našu državu, [...] U našoj Bosni industrija je mrtva, a vi morate znati, da je do sada Bosna izvozila više industrijske predmete nego agrarne.” (Đurović S. 1986. 78.) “Međutim, za kratko vreme ovakva nacionalizacija svela se na postavljanje u upravne i nadzorne odbore zavoda sa stranim kapitalom ‘nacionalnih predstavnika’, odnosno, uglednih političara, narodnih poslanika, visokih državnih činovnika ili čak generala, koji nisu imali dovoljno kvalifikacija, niti ikakvog uticaja na upravljanje i poslovanje istih. Vrlo često su dobijali samo po nekoliko simboličnih akcija kao mogućnost učestvovanja na zborovima akcionara i upravnim odborima, mada se prava nagrada sastojala od velikih tantijema i dividendi. Na tome se i završavala sva nacionalizacija takvih zavoda. [...]” (Aleksić V. 2002. 23)

snovenim zaštićenim statusom kome su tu poziciju omogućavali propisi koje je sama država donijela o sebi, odnosno njena pretežno izvršna vlast putem raznih uredbi, a manje zakonodavna putem zakona.⁸⁸ Pored vrlo kompleksnih mjera koje je preduzimala u oblasti privrede putem poreza, carina, tarifne politike, spoljno-trgovinskih ugovora itd., kao i upravno-političkih mjera koje su posredno uticale na ekonomski milje i uslove u kojima se odvijao privredni život, kraljevska država stvorila je i čitav sistem državne privrede u kome je Bosna i Hercegovina, zahvaljujući i svojoj naslijeđenoj vlasničkoj i ekonomskoj strukturi, zauzimala specifično mjesto. Takva pozicija kraljevske države, koja dužinom trajanja samo jača u skladu sa opštom tendencijom državnog intervencionizma u svijetu, omogućila je da država bude i dalje prvorazredni faktor razvoja bosanskohercegovačkih gradova. Dok je država zadržala tu poziciju, ciljevi, mjere i rezultati vanekonomske i ekonomske politike Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije u bosanskohercegovačkim gradovima nisu bili nastavak prethodnog perioda.

Državno gazdinstvo postepeno se uobličilo u prvim poslijeratnim godinama i obuhvatalo je vrlo heterogene privredne komponente vlasništva i poslovanja. Finansijskim zakonom za 1920/1921. godinu načelno su prošireni na cijelu državu monopolski zakoni koji su važili za Kraljevinu Srbiju, izuzev monopola na alkohol koji je i u Srbiji ukinut 2. jula 1920. godine, a istovremeno je proširen Finansijskom zakonom za 1921/1922. godinu Zakon o monopolu na saharin, koji je postojao u Bosni i Hercegovini. Na taj način državni monopoli su obuhvatali isključivo pravo države da proizvodi, nabavlja i prodaje: duhan, so, petrolej, šibice, cigaret-papir, monopolske formulare (taksene hartije), saharin (vještačka sladila), barut, dinamit.⁸⁹ Preko monopolskih inspektorata, od kojih je jedan bio u Sarajevu, monopolska uprava sa centralom u Beogradu imala je isključivo pravo kulture, fabrikacije i prodaje duhana, kao i vlasništvo nad 4 fabrike duhana u Bosni i Hercegovini od ukupno 8 u cijeloj državi

---

⁸⁸ "Carinska tarifa u Jugoslaviji donesena je 1925. godine kao Vladina odluka bez parlamenta, iako u parlamentarnom sistemu predstavlja zaštitu svekolike industrije u Jugoslaviji". (Mirko-
vić M. 1950. 105)

⁸⁹ Novim Zakonom o državnim monopolima iz 1931. godine, monopoli su prošireni i na upaljače, užegače i kremenje. Uprava monopola imala je u vlasništvu ili se nalazila u ugovornom odnosu sa oko 70.000 dućana i trafika u državi koji su distribuirali monopolske proizvode. (Kršev B. 2007. 145)

(Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i Travniku).⁹⁰ Iako je duhan, kao najvažniji monopolski artikal, učestvovao sa 75% u ukupnim prihodima monopolske uprave, odnosno u visokom procentu prihoda državnog budžeta, među najkritikovanijim mjerama monopolske uprave bio je njen ukupan odnos prema ovoj kulturi i njenim proizvođačima.⁹¹ Restriktivna u sadnji i represivna u isplatama i kontroli otkupa, uz asistenciju finansijske straže, država je preko monopolske uprave u čitavom periodu takvom politikom, koja je prilikom klasifikacije preferirala duhan iz Srbije i Makedonije (Južna Srbija),⁹² uz filokserom uništenu vinovu lozu i hronični nedostatak žita za prehranu, stvorila od hercegovačkog seljaka ozlovoljenog i pothranjenog, slabog ili nikakvoga, a opet tako važnog privrednog partnera hercegovačkim gradovima.⁹³ Nakon rata obje solane u Tuzli, ona u Simin-hanu i ona u Kreki, pripale su državnom eraru Kraljevine SHS, s tim da je uprava bila pod Ministarstvom šuma i rudnika do 1932. godine, kada je prešla u nadležnost Uprave monopola, kojoj je sve vrijeme pripadala ukupna proizvedena so. Iako je imala prirodne uslove da pokriva veliki dio potreba države, uz sve preporuke privrednih udruženja, Solana nije bila u mogućnosti da proizvede i isporuči više soli, jer je bila ograničena zastarjelim instalacijama koje su tražile znatna investiciona ulaganja, istovremeno paralisana i saobraćajnim uslovima koje je, takođe, stvarala država kojoj je so bila "dosta jak uvozni artikal".⁹⁴ Sa produktima Fabrike šibica u Docu kraj Travnika bosanskohercegovački monopolizirani proizvodi učestvovali su velikim dijelom u sumi od oko 2 milijarde dinara ili ¼ svih ostalih prihoda državnog budžeta. Taj značajni i istovremeno stabilno siguran prihod državnog proračuna služio je kao garancija za tačnu isplatu anuiteta spoljnih

⁹⁰ Jovanović M. 1928. 482-483.

⁹¹ Bjelovilić D. 1958. 107.

⁹² Značaj hercegovačkog duhana za monopolske prihode od duhana svakako je uticao na odluku Centralne vlade od 10. februara 1919. godine da sve fabrike duhana, kao i duhanske režije za Bosnu i Hercegovinu, otkupni uredi, stovarišta za neprerađenu robu i ekonomati pripadnu Samostalnoj monopolskoj upravi u Beogradu. Međutim, otkupne cijene u državi bile su neujednačene i nisu odgovarale stvarnom kvalitetu duhana. Tako je 1919. godine prosječna otkupna cijena duhana za Srbiju iznosila 8,66 dinara, a za Bosnu i Hercegovinu 6,34; 1920. godine za Srbiju 12,01, a za Bosnu i Hercegovinu 6,12. (Becić I. 2002. 109-111)

⁹³ Izvještaj Komore za 1926. godinu. 1927. 113. Petrović M. 1938. 64-68. "Hercegovina gladauje (bilansa prihoda i rashoda naroda u god. 1926.)" Smoljan V. 1997. 28-38.

⁹⁴ *Izvještaj Komore za 1925. godinu.* 1926. 47.

državnih zajmova. Uzaludne su bile preporuke i nadanja pojedinih bosansko-hercegovačkih gradova i privrednih asocijacija da se dio tih sredstava plasira kao investicioni kredit u razvoj i modernizaciju saobraćajnica, što se nametalo kao jedan od najvažnijih preduslova daljeg razvitka ne samo bosanskohercegovačkih gradova. Dok su bosanskohercegovački proizvođači učestvovali od 1926. godine i u otplati velikih zajmova prethodnog perioda,⁹⁵ novi zajmovi kraljevske države, tzv. Blerovi krediti⁹⁶ za građenje Jadranske pruge primljeni su i potrošeni (1922. i 1926. godine), pretvoreni u državni dug, ali pruge normalnog kolosijeka koje bi povezivale državu kroz Bosnu i Hercegovinu nisu izgrađene. Ni predratni zajmovi⁹⁷ namijenjeni modernizaciji saobraćajnica nisu bili utrošeni prema prvobitnoj namjeni, a kasnije ni prvi investicioni zajam Kraljevine SHS u kome je bosanskohercegovačko stanovništvo učestvovalo sa 9%, takođe, nije namjenski plasiran u Bosnu i Hercegovinu.⁹⁸ Već postaje

---

⁹⁵ *Biliński L.* 2004. 61. *Becić I.* 2003. 156-158.

⁹⁶ Bankarska kuća Blair and Co. Inc. iz New Yorka dala je 1922. godine zajam od 150 mil. dolara u zlatu kraljevskoj državi u više tranši (zajam A i B) u cilju izgradnje saobraćajnica i za podmirenje državnih potreba. (*Konstatinović V.* 1928. 500. *Becić I.* 2003. 173.178)

⁹⁷ Bosna i Hercegovina je kao pokrajina Austro-Ugarske zaključila izvjestan broj zajmova koje je otplaćivala iz svojih vlastitih sredstava, a zalog je bila cjelokupna imovina pokrajine. Prema odredbama Sen-Žermenskog i Trijanonskog ugovora, ovi dugovi nisu spadali u grupu javnih dugova Monarhije, ali su bili obaveza država nasljednica. Zajmovi koji su dolazili u obzir za otplatu i koje je trebalo da reguliše unutrašnje zakonodavstvo Kraljevine SHS u odnosu na Bosnu i Hercegovinu bili su: Zemaljski zajam od 4% od 1895. godine u iznosu od 24 miliona kruna u zlatu, željeznički 4,5% zajam od 1898. u iznosu od 22 mil. kruna u zlatu, željeznički 4,5% zajam od 1902. za izgradnju Pruge Sarajevo-Sandžak u iznosu 78 mil. kruna u zlatu, 3% željeznički zajam od 1914, investicioni 5% zajam od 1914. godine u iznosu od 60 mil. kruna u zlatu i zajam za uređenje područja "Mlade". Do 1926. godine nisu isplaćivani ovi zajmovi, "što još nije raspravljano da li službu po ovim zajmovima ima da primi samo država, ili samoupravna tela, niti je utvrđena relacija u kojoj bi se imala uspostaviti služba ovih zajmova u dinarskoj valuti".(*Konstatinović V.* 1928. 499) *I. Becić* navodi *D. Gnjatovića* koji donosi podatke i o 4,5% duga Bosne i Hercegovine za otkupne obligacije za kmetove iz 1911. godine, navodeći da je ukupni dug Bosne i Hercegovine bio najviši u odnosu na druge pokrajine bivše Monarhije koje su ušle u sastav kraljevske države u iznosu od 257.080.179 zlatnih kruna, dok je ukupni zbir iznosio 335.965.194. Iako je dug stavljen "na led", sama obaveza isplate zajmova koji nisu namjenski potrošeni u dogledno vrijeme nailazila je na oštre kritike u Ministarstvu finansija. Njihov ukupni iznos služio je posredno i kao dobar izgovor prilikom plasmana investicionih zajmova kraljevske države. (*Becić I.* 2003. 156-159)

⁹⁸ ABH, Fond: MTI, k.2, 1404, 1921.

tradicionalno da se uzimaju zajmovi, a da bosanskohercegovački gradovi i dalje ostaju bez saobraćajnica, a zemlja bez javnih radova većeg obima, koji bi angažovali dio radno sposobne nezaposlene populacije.⁹⁹ To je sa svoje strane doprinijelo da gradovi ostaju autarhično zatvoreni u male čaršije skupa sa svojim agrarnim okruženjem, slabo ili još slabije povezani sa spoljnim svijetom.

Bosanskohercegovački gradovi dijelili su i dalje onu privredno-regionalnu neravnomjernost kakvu je uspostavio koncept i interesi privrednog razvoja prethodnog perioda, pri čemu je 1918. godine u 18% srezova bilo koncentrisano oko 70% svih industrijskih preduzeća. Kako u Bosni i Hercegovini u kraljevskoj državi uglavnom nisu građene nove željezničke pruge, to su se i nova industrijska preduzeća morala naslanjati na odranije zacrtane željezničke pravce. Zbog ovoga je neravnomjernost razvitka pojedinih područja i bosanskohercegovačkih gradova, koju je inaugurirala austrougarska uprava pravcima željezničkih pruga, politikom razmjestaja industrije uz sirovinску bazu, te orijentacijom na ekstraktivnu i drvnu industriju, u kasnijem periodu kraljevske države još više produbljena. Pred Drugi svjetski rat i dalje je prisutna tradicionalna slika da je najveći broj industrijskih preduzeća bio koncentrisan na području centralne Bosne, odnosno na pravcu uskotračne Željezničke pruge Brod – Sarajevo - Mostar, zatim Lašva - Jajce, Banja Luka - Sunja, Doboj - Tuzla i Brčko – Gunja - Vinkovci, a 40 od ukupno 54 sreza Bosne i Hercegovine praktično nisu imali industrijskih preduzeća.¹⁰⁰

⁹⁹ Od 1918. do 1936. godine u Bosni i Hercegovini izgrađena je željeznička spona sa Srbijom kod Višegrada (Vardište), djelomično poboljšana Pruga Sarajevo-Mostar (Ivan-planina), proširene tračnice Pruge Bosanska Rača-Ugljevik, izgrađen krak Uvac-Priboj, Trebinje-Bileća, sve uzani kolosijek, i Pruga normalnog kolosijeka Bosanska Krupa-Bihać. (Orović I. 1938. 328-354) U periodu 1935-1937. godine započela je izgradnja pruga prema Uredbi o velikim javnim radovima iz kredita od jedne milijarde dinara u cilju oživljavanja privrede, suzbijanja nezaposlenosti i unapređenja turizma. Ovaj veliki posao Stojadinovićevo vlada preduzela je da bi obezbijedila novi polet privrede i povezivanje pojedinih krajeva unutrašnjosti sa morem, kao i poboljšanje stranog tranzitnog saobraćaja. Zaključno sa junom 1937. godine bili su završeni detaljni projekti za pruge normalnog kolosijeka, u koje je spadala i Pruga Banja Luka-Doboj, Valjevo-Drina, jedan dio Pruge Tuzla-Drina. Do kraja 1938. godine od toga je završena Pruga Bileća-Nikšić i Pruga Ustiprača-Foča. U građenju željeznica u Bosni i Hercegovini te godine bilo je zaposleno 8.556 radnika od ukupno 39.077 radnika na prugama Jugoslavije. (Đurović S. 1986. 206)

¹⁰⁰ Bolje rečeno, industriju ovih srezova čini po jedan mali motorni mlin, mala pilana, kamolom, ciglana, pecara rakije, etivaža šljiva i sl., a nešto preko 20 srezova (Trebinje, Stolac, →

Država je u Bosni i Hercegovini bila vlasnik najvećeg dijela šumskog fonda, ili tačnije rečeno 1.900.336 hektara od 2.513.475 ukupno, odnosno 76%, kao i najveći vlasnik drvne industrije (Šipad) u ovoj pokrajini sa najšumovitijim kompleksima zemljišta u cijeloj zemlji. Pored ostaloga, država je u ovoj pokrajini bila u posjedu zemljišnog fonda, rudnih polja, dominantnog broja rudnika, bazične industrije, vojnih objekata, fabrika i radionica (Sarajevo, Zenica itd.), željeznice, poštansko-telefonske i telegrafске službe.¹⁰¹ Ona se afirmisala i kao najveći kupac, jer je pravila velike nabavke posla mnogim industrijama, pri čemu su vojne nabavke u Bosni i Hercegovini, posebno stoke i stočarskih sekundarnih proizvoda, bile vrlo važna privredna transakcija za bosanskohercegovačko selo i trgovačke posrednike-liferante u gradovima.¹⁰² Država je imala i najveći broj prodavnica svojih preduzeća, pa je bila i najveći trgovac u zemlji po velikim količinama proizvoda koje je razmjenjivala sa raznim komercijalizovanim i privilegovanim društvima. Kao regulator prometa i organizator unutrašnje i spoljne trgovine djelovala je svestrano, ne samo posredno nego i neposredno u najvažnijim proizvodima zemlje: poljoprivrednim, šumarskim, drvnim, rudarskim i industrijskim. Preko svojih državnih i privilegovanih novčanih ustanova koje su zgrtale milijarde dinara bila je i najveći akumulator kapitala u zemlji, a ujedno najveći finansijer preko državnih novčanih ustanova koje su imale mogućnosti davanja kredita koji su se u ukupnoj sumi kretali do 8 milijardi dinara.¹⁰³

Prihodi državne privrede slijevali su se u državni budžet, čiji su rashodi pokrivali heterogene funkcije i namještenike državnih institucija svih vrsta i

---

Nevesinje, Ljubinj, Gacko, Bileća, Duvno, Prozor, Ljubuški, Kotor-Varoš, Maglaj, Gračanica, Mrkonjić Grad, Glamoč, Sanski Most, Bosanski Petrovac, Cazin, Kladanj, Srebrenica, Vlasenica i Zvornik) nisu imali ni jednog značajnijeg industrijskog preduzeća. (ABH, Fond: MTI, k. 26, 12a, 30a, 1922) "Industrijska preduzeća u Bosni i Hercegovini u 1922. godini". (ABH, Fond: PU-prez., 6222, 1923) Hrelja K. 1966. 132. Prema statistici Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, elastičnih kriterijuma kojima je neki pogon karakterisan industrijskim ni krajem 1929. godine pojedini gradovi nisu imali niti jedno industrijsko preduzeće: Trebinje, Nevesinje, Bileća, Gacko, Prozor, Ljubuški, Cazin. (*Izveštaj Komore za 1929. godinu*. 1930. Prilog.)

¹⁰¹ Država je takođe posjedovala i dva hotela, i to oba u Bosni i Hercegovini-hotel *Metohiju* u Gacku i *Grand hotel* u Jajcu. (Kršev B. 2007. 149)

¹⁰² ABH, Fond: KBUDB-II, k. 7, 7459, 1932, Ibidem, k. 4, 5587, 1933.

¹⁰³ Đurović S. 1986. 286.

oblika, planirano za svaku godinu finansijskim zakonima i uredbama koje su predviđale plasman državnih sredstava i kapitala, kao i državne investicije, pored ostalih i u državnoj privredi Bosne i Hercegovine. Osim sredstava za izdržavanje i plate državnih funkcija, institucija i namještenika,¹⁰⁴ sredstava u 1927. godini i 1928. za uvođenje u život administracije i pojedinih predatih zavoda i postrojenja oblasnim odborima, kasnije banskim upravama, bosanskohercegovački gradovi nisu u čitavom periodu kraljevske države finansirani iz fondova državnog budžeta, u čijim su prihodima značajno učestvovali. Iscrpljena velikim ratom i takve privredne strukture koja je ovisila o velikom investicionom kapitalu, bosanskohercegovačka privreda, kako državna tako i privatna, isto kao i privreda u gradovima i gradske opštine u zadatim funkcijama vapile su za potpuno nedostajućim kapitalom. Ekonomija ove pokrajine nije mogla bez inicijativnih injekcija sa strane da oživi i pokrene privredu, industriju i saobraćaj pored slabe akumulacije u privatnoj industriji, trgovini i zanatstvu, ili još manje na selu, gdje je ukupna agrarna produkcija do 1928. godine u odnosu na 1910. povećana samo za 2%.¹⁰⁵ Ovaj dio zemlje južno i jugoistočno od rijeke Save odgovarao je koncepcijama zvanične agrarne politike koja se u čitavom periodu kraljevske države svodila na tretiranje ovih područja kao pasivnih, i to nepromjenjivih kao takvih, jer ne proizvode dovoljno žitarica za prehranu stanovništva.¹⁰⁶ Osnovna koncepcija te politike bazirala se na socijalnim, a ne ekonomskim pretpostavkama. To potvrđuje i finansijska politika prema poljoprivredi u Bosni i Hercegovini, koja je u čitavom periodu Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije bila izrazito nepovoljna i nedovoljna.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Procentualno u periodu od 1919. do 1923. godine državni budžet izdvojio je 70,24% sredstava za finansiranje Ministarstva vojnog, Ministarstva finansija, Vrhovne državne uprave i Ministarstva saobraćaja, što umnogome izražava listu prioriteta kraljevske države. (Becić I. 2007. 56)

¹⁰⁵ "Propadanje privrede u Bosni i Hercegovini". Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS, redovni saziv za 1927/1928, knj. IV, 55. Jugoslavenski Lloyd, 21. 27. 1. 1928. Šarac N. 1975. 56.

¹⁰⁶ U ukupnim žetvenim prinosima Kraljevine SHS u 1923. godini Bosna i Hercegovina je proizvela svega 8,56%. (Madžar, B. 2006. 141)

¹⁰⁷ Od 73 miliona dinara ukupnih rashoda Drinske banovine za 1937/38. godinu predviđeno je bilo za poljoprivredu samo 6,8 miliona dinara ili 9,6%. Od tog otpada na lične izdatke poljoprivrednog odjeljenja preko jedan milion, zatim 3,548 miliona za održavanje banskih voćnih rasadnika i nižih poljoprivrednih škola i stanica. Ostaje za cjelokupno ulaganje u po-

Jedna od mjera ekonomske politike države, čije su posljedice, takođe, trebale da vode suzbijanju posljedica ekonomske krize na selu, bilo je i donošenje Zakona o unapređenju poljoprivrede od 21. septembra 1929. godine¹⁰⁸ i Zakona o unapređenju stočarstva od 31. decembra 1929. godine.¹⁰⁹ Najveća slabost ovih zakona bila je ta što su za njihove idealne ciljeve bila potrebna znatna, a nedostatna investiciona sredstva, dobra organizacija i daleko viši nivo stručne spreme samih poljoprivrednika. Sve ove pretpostavke u tadašnjim bosansko-hercegovačkim uslovima, pa i jugoslavenskim, bile su nedostižan ideal.¹¹⁰

Dok je privreda u gradovima bila ovisna o kreditima Narodne banke, a gradske opštine o Državnoj hipotekarnoj banci, dotok kapitala u Bosnu i Hercegovinu dokazivao je svojim komparativnim ciframa da je Bosna i Hercegovina duboka pozadina u interesu plasmana državnog investicionog kapitala, kao i kreditne politike državnih novčanih zavoda.¹¹¹ Kada su odobreni krediti Narodne banke 1922. godine dosegli maksimum od 1 milijarde i 866 miliona dinara, Sarajevo je imalo odobreno svega 85 miliona i 589 hiljada, dok je u isto vrijeme Osijek dobio 94 miliona i 250 hiljada, Maribor 70 miliona i 500 hiljada, Niš blizu 64 miliona, Ljubljana blizu 197 miliona, Zagreb 450 miliona i 500 hiljada, a Beograd više od 583 miliona i 500 hiljada.¹¹² Relativno naj-

---

ljoprivredu Banovine oko 2 miliona dinara, što je prema procjenama savremenika stručnjaka bila smiješno mala svota. (Krstić Đ. 1938. 122)

¹⁰⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XI, 221-LXXXVIII. Beograd: 21. 9. 1929. 1604-1611.

¹⁰⁹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XI, 307-CXXXI. Beograd: 31. 12.1929. 2579-2585.

¹¹⁰ Hrelja K. 1994. 130.

¹¹¹ U periodu 1925-1934. godine država je investirala u javne radove, koji su trebali da riješe problem nezaposlenosti pored ekonomskog podizanja pojedinih krajeva, u ukupnom iznosu: 63,3% u Srbiji, 10% u Bosni i Hercegovini, 9% u Hrvatskoj, 6,1% u Crnoj Gori, 4% u Vojvodini, 3,9% u Sloveniji i 3,7% u Dalmaciji. Prema ovim podacima, koje navodi i R. Bičanić (*Ekonomska osnova hrvatskog pitanja*), procenti za Srbiju uzeti su zajedno sa procentima za Kosovo, Metohiju i Makedoniju. (Đurović S. 1986. 180) "O podizanju domaće željezne industrije u Bosni vladala su razna mišljenja. Većina je smatrala da je ovaj kraj zapostavljen potpuno u toku prve decenije razvoja nove države i da je to apsurdno s obzirom na njegovo veliko privredno bogatstvo". (Ibidem. 223)

¹¹² Jedini gradovi koji su dobili kredite Narodne banke preko milion dinara ukupno za period 1920-1923. godine bili su: Brčko sa 8.730.000, Sarajevo 133.834.000, Tuzla 5.942.000, Mostar 36.431.000, Banja Luka 7.451.000 i Prijedor sa 3.229.000 dinara. Pored gradova čija privreda nije dobila ni dinar kredita u 1920. godini, kao što su npr.: Stolac, Glamoč, Bosanski Šamac,

slabije učestvovanje Bosne i Hercegovine bilo je 1921. godine sa jedva 4,3% odobrenih kredita u odnosu na ukupnu kreditnu masu, a najviše 1922. godine i 1923. kada se održalo na visini od 6,4%. Prosječna participacija Narodne banke kreditima bosanskohercegovačkim privrednicima uglavnom smještenim u gradovima u periodu od 1920. do 1925. godine iznosila je svega 5,83%.¹¹³ Iz toga izlazi da su državni krediti realizovani u Bosni i Hercegovini tokom 20-ih godina bili mnogo manji nego za austrougarske uprave, preciznije za čitavih 66,2% u odnosu na 1913. godinu, odnosno bosanskohercegovačka privreda participirala je na cjelokupnom kreditnom portfelju Narodne banke sa sedamnaestim dijelom, iako je obuhvatala petinu teritorije i 15% populacije u državi.¹¹⁴ S druge strane, raspored i ono malo kredita koje su dobijali privrednici u bosanskohercegovačkim gradovima bili su predmet stalnih prigovora nezadovoljnika koji te kredite nisu dobili.¹¹⁵ Spočitavani protekcionizam pojedinaca i grupa zaoštavao je na razini političkih polemika, natpisima u

---

Bugojno, Livno, Visoko, Vareš, Modriča, Maglaj i Prnjavor, a Bijeljina ga nije dobila ni 1922. ni 1923. godine. U nekim gradovima odobrena visina kredita tolika je (npr. u Sanskom Mostu, Bosanskom Novom 20-25.000 dinara) da nije mogla da zadovolji ni jednu veću radnju. Tako je npr. čitav kredit Bosanskog Broda u 1923. godini iznosio 250.000 dinara, Bosanskog Šamca, Foče, Trebinja, Bosanske Dubice manje od pola miliona dinara u vrijeme inflacije novca, poslije ratne konjunktura i velikih potreba ratom oštećenih gradova. (Kosier Lj. 1927. 382-383)

¹¹³ Podaci dobiveni na osnovu publikovanih cifara Narodne banke koja je od 1925. godine prestala da objavljuje podatke o raspodjeli kredita u unutrašnjosti "verovatno zato da se ne vidi, koliko je privreda u unutrašnjosti zemlje zapuštena i zanemarena u kreditiranju emisio-
ne ustanove". Slovenija koja ratom nije ništa postradala, a po površini tek jedna trećina Bosne i Hercegovine sa upola manjom populacijom imala je od 1920-1925. godine 2,5-3 puta više kredita dobivenih od Narodne banke. (Ibidem. 384)

¹¹⁴ Predsjednik TOK-a za BiH, Nikola Berković podvukao je na sastanku sa guvernerom Narodne banke Ignjatom Bajlonijem, koji je održan 22. juna 1929. godine u Sarajevu, "da je Bosna i Hercegovina prema njenom broju stanovništva i prema njenoj privrednoj snazi do sada u najmanjem opsegu učestvovala u redovnim kreditima kod Narodne banke". (*Izveštaj Komore za 1929. godinu.* 1930. 26)

¹¹⁵ *Novi glasnik*, I, 3. Sarajevo: 28. 7. 1925. 2. "Istup narodnog poslanika Atifa Hadžikadića u Narodnoj skupštini ispred stranke JMO 24. jula 1925. godine povodom debate o deklaraciji R-R vlade". Hadžikadić je tom prilikom iznio niz argumentovanih podataka o malverzacijama sa kreditima Narodne banke, koja je preko filijala u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci plasirala 65 miliona dinara kredita privrednicima u bosanskohercegovačkim gradovima koji su 95% radikali, pri čemu su neki dobili namjenske kredite a da nisu u isto vrijeme bili i privrednici (Vojislav Šola u Mostaru sa 900.000 din).

štampi, interpolacijama u Narodnoj skupštini i inače kompleksnu društveno-političku situaciju u gradovima Bosne i Hercegovine.

Oskudica lokalnih finansijskih sredstava¹¹⁶ samo je djelomično nadoknađivana prilivom kapitala sa strane iz drugih dijelova kraljevske države. Inostrani kapital bio je destimulisan niskom stopom opšte razvijenosti ovoga područja, a prije svega činjenicom da strani kapital nema interesa u maloj privredi, interesujući se prvenstveno i isključivo za veliku industriju i za privredu velikog opsega.¹¹⁷ Ekonomski potencijali tog kvaliteta i kvantiteta u Bosni i Hercegovini bili su potpuno ili velikim dijelom zarobljeni državnim poduzetništvom, te se inostrani kapital dvadesetih godina tradicionalno angažovao u onoj industriji u kojoj je i u prošlom periodu imao uticaja, te u simbiozi sa državnim i djelomično privatnim kapitalom, kao u *Krivaji a.d.* Zavidovići, *Solvayu* u Lukavcu, *Bosansko d.d.* u Jajcu, *Destilacija d.d.* Teslić, *Tvornici šećera* u Usori, *Deoničkoj pivari* u Sarajevu, *Tvornici šibica* u Docu itd.¹¹⁸

Na ukupnu privrednu situaciju u Bosni i Hercegovini, a posebno na društveno-ekonomski život gradova, država kao poduzetnik djelovala je putem poslovne politike čija je regulativna osnova bio Zakon o državnom računovodstvu Kraljevine Srbije od 6. marta 1910. godine, proširen sa izmjenama i dopunama na cijelu državu u više navrata 1922. godine.¹¹⁹ Državna privreda, prema ovim propisima, imala je čisto administrativni način upravljanja preko postavljenih direktora koji su bili predstavnici države, odnosno resornih ministarstava koja su odobravala proizvodne planove, budžete preduzeća, vršila kontrolu itd. Ovakva preduzeća, prema važećoj regulativi, nisu poslovala na komercijalnoj bazi, nego su, prema zacrtanim planovima prihoda državnog proračuna, bila obavezna da ukalkuliraju rashode u koje su spadale i investicije, kao i godišnje prihode uravnotežene sa rashodima. To je imalo za posljedicu da su se vrlo brzo ispoljile sve negativnosti ovakve paradoksalne koncepcije

---

¹¹⁶ "Broj novčanih zavoda u doba inflacije novca 1923. godine prema predratnim (54) skoro se udvojio (101), ali njihov kapital (sopstvena i tuđa sredstva) nije dostigao ni polovinu predratnog iznosa. Prosperitet, dakle, nije doneo pojačanje kapitala, nego samo njegovu ubrzanu cirkulaciju i visok rentabilitet". (Marković M. 1938. 15)

¹¹⁷ Kosier Lj. 1927. 441.

¹¹⁸ Dimitrijević S. 1958. 49-106.

¹¹⁹ *Službene novine Kraljevine SHS*, III, 265. Beograd: 25. 11. 1921. *Ibidem*, IV, 41. Beograd: 23. 2. 1922. 5.

poslovne politike u državnim preduzećima, od neefikasne i skupe uprave opterećene birokratizmom, korupcijom i nepotizmom, pasive i deficita mnogih državnih preduzeća,¹²⁰ do prebacivanja odgovornosti za neuspjehe na izvršno osoblje, odnosno na broj zaposlenih radnika, njihove nadnice i radno vrijeme, što je dovodilo do štrajkova i radničkih nemira. Očigledno loši rezultati sa svoje strane inicirali su Finansijskim zakonom za 1922/1923. godinu obrazovanje Parlamentarnog odbora koji “ima da prouči, na koji način mogu da se grane državne privrede racionalno eksploatišu i da postanu što rentabilnije s tim, da iznese predloge o izmenama zakonskih propisa i organizacije tih ustanova”.¹²¹ Od inicijative se nije dalje odmaklo¹²² i u vezi s tim nije učinjeno ništa novo sve do kraja tridesetih godina kursom “nove ekonomske politike”.¹²³ Državna uprava se čvrsto držala lažne sigurnosti planiranih državnih prihoda¹²⁴

¹²⁰ U proračunskoj godini 1922/1923. zapaža se čitav niz takvih preduzeća koja su poslovnu godinu završila sa deficitom - Rudnik Ugljevnik sa 2,5 miliona dinara, Rudnik u Mostaru sa 1,5 miliona dinara, a Željezara u Varešu je u istoj proračunskoj godini kod prihoda od 48.338.000 dinara iskazala rashod od 48.059.000, što znači da joj je zarada iznosila nešto više od pola procenta. (Izveštaj Komore za 1926. godinu. 1927. 18-20. *Pregled*, I, 31. Sarajevo: 7.8. 1927. 2. Kosier Lj. 1927. 229)

¹²¹ Kosier Lj. 1927. 229-230.

¹²² Lapčević D. 1926. 16. “Kad je toliko zlatnih dinara investirano samo, a mnogi rudnici, koji bi mogli donositi mnoge stotine miliona suvog zlata čistog prihoda, ipak donose deficite, zapitajmo se: da li je država sposobna voditi privredna preduzeća? Nije! To je naš odgovor. Prije svega, nije poziv države da se pojavljuje kao konkurent svojim državljanima, niti se ona u toj ulozi može održati. Zatim, nije birokratija za privredna preduzeća, neće ona tražiti pijace, niti iznalaziti kupce. [...] Uz to, dolazi još zakon o državnom računovodstvu, koji savršeno onemogućava državu da se bavi privrednim preduzećima”.

¹²³ *Pregled*, I, 16. Sarajevo: 24. 4. 1927. 2. “Od 1927. do 1941. učinjeno je nekoliko pokusa tzv. komercijalizacije državnih željeznica, t.j. odvajanja željezničkog poduzeća od državnog budžeta i željezničkih nabavki od propisa Zakona o državnom računovodstvu. Nijedan od tih pokusa (javnih konferencija, rada komisija, diskusija, članaka) nije dovršen do kraja, i nikakav zakon o tome nije donesen. Sa stanovišta rukovođenja željezničkim finansijama, amortizacijom, građenjem, obnovom, tehničkim usavršavanjem morali su postojati zaključni računi i bilance, ali sve se svodilo na račune prihoda i rashoda u jednoj budžetskoj godini”. (Mirković M. 1958. 401)

¹²⁴ *Glas slobode* je zbog značaja državnih preuzeća u Bosni i Hercegovini i u njima velikog dijela zaposlenog radništva kontinuirano u dužem vremenskom periodu objavljivao niz natpisa o ovoj problematici, koja 1927. godine po lošim poslovnim rezultatima dolazi u fokus javnog interesa. Navodeći da rudnici i željeznice životare i propadaju, *Glas* apostrofira da su nespo-

i na osnovu istog principa uravnoteženih prihoda i rashoda donijela je 1929. godine novu regulativu o državnim nepokretnim dobrima.¹²⁵ U 1939. godini donosi se niz uredaba kojima se predviđa osnivanje komercijalizovanih preduzeća s pretežnim učešćem državnog kapitala. Među najvažnija preduzeća u Bosni i Hercegovini spadaju *Jugoslovenski čelik*, *Vojna industrija Vistad* i segmenti *Jugoslavenske celuloze*.¹²⁶

Ekonomске posljedice djelovanja kraljevske države kao poslodavca, odnosno etatizirane privrede na privredni život Bosne i Hercegovine reflektovale su se kompleksno i vrlo uticajno, da bi u krajnjem ishodištu bosanskohercegovački gradovi zadržali privrednu strukturu baziranu na maloj, srednjoj ili nikakvoj industriji, a prvenstveno na trgovini i zanatstvu i maloj gradskoj poljoprivredi. Držeći sve poluge u svojim rukama od carinske, tarifne i poreske politike, do upravljačkih regula i vlada u gradskim opštinama, kao i gro ekonomskih potencijala i kapitala, državna ekonomija bila je bez i van konkurencije u privrednom životu Bosne i Hercegovine. Državna privreda i institucije bile su oslobođene od svih vrsta poreza, prema tome i gradskih poreza, te gradska opština nije prikupljala nikakve direktne prihode od državnih postrojenja na teritoriju gradskog atara. Svaka gradska opština morala je propisano

---

sobni birokratizam i Zakon o državnom računovodstvu uništili ogroman dio ovih preduzeća i doveli zemlju pred alternativu: propasti ili uvesti promjene. U javnost su se pojavile dvije koncepcije sanacije ovih preduzeća, administrativna komercijalizacija koja potječe od države i deetatizacija, tj. prodaja ili iznajmljivanje preduzeća koju iniciraju industrijski krugovi «da bi ih kao lešinari sada jeftino kupili». Protiveći se ovoj koncepciji, list je zastupao stanovište o administrativnoj komercijalizaciji na najširoj osnovi nasuprot najgore varijante militarizacije državnih preduzeća. (*Glas slobode*, XVIII, 20. Sarajevo: 19. 5. 1927. 1)

¹²⁵ U budžetskoj godini 1932/1933. tokom prvog kvartala (april, maj, juni) prihodi državnih preduzeća u Kraljevini Jugoslaviji iznosili su 866 miliona dinara, ali su i svi izdaci dostizali skoro isti iznos. (Pribićević S. 1952. 218)

¹²⁶ Ove zakašnjele mjere države u uslovima novog rata u Evropi bile su usmjeravane u skladu sa dominirajućim interesom njemačke privredne politike, koja je prema koncepciji *dopunskog privrednog područja* infiltrirajući se u jugoslavensku privredu ovu usmjeravala na način koji je bio u skladu sa njemačkim interesima, te vrlo heterogeno uticao da se jugoslavenska država ne industrijalizira, osim u onim segmentima koji su komplementarni i odgovarajući njemačkoj visoko industrijalizovanoj privredi. (Brkljača S. 2006. 65-79.)

“Interesantno je pitanje u čijim rukama je bila Zenica, to jeste ‘Jugočelik’, kojem je Krupp davao velike kredite. Formalno, ona je bila čisto domaće preduzeće, pošto je zakon to izričito predviđao, a u stvari iza njega je stajao nemački kapital». (Živković N. 1980. 118)

unijeti u svoj pravilnik i cjenovnik opštinskih daća, posebnu stavku kojom potvrđuje da su sve pošiljke i prihodi državne privrede i državnih institucija, kao i vojne nabavke oslobođene od gradskih poreza.¹²⁷ Porezi su bili rezervisani za stanovnike grada, seljake koji prodaju i kupuju na gradskoj tržnici, privatnu industriju, trgovinu i zanate, kao i rentijere.¹²⁸ Međutim, gradovi su imali velike posredne koristi od državne industrije i njenog razvoja i uspješnog poslovanja, odnosno državna privreda je uz sva ograničenja bila značajni faktor razvoja grada, a to je, prije svega, bio stepen zaposlenosti radne snage i nivo njenih nadnica.¹²⁹ Nivo zaposlenosti uticao je na povećanje konzumnih moći i gradskog stanovništva i njegove okoline i na viši stepen potrošnje koja je poticala industriju, trgovinu i zanatstvo, kao i prihode gradskih opština i njihove investicije u gradovima. Poslovna politika u državnom poduzetništvu, tržišne konjunktore i konzumne agencije vezane za ova preduzeća i institucije

¹²⁷ *Narodno jedinstvo*, XVII, 86. Sarajevo: 7. 11. 1934. 4. Na osnovu § 4 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o neposrednim porezima iz 1932. godine sva ona državna zemljišta i zgrade koje se privredno iskorištavaju bile su u principu obavezne na plaćanje poreza zemljarine, odnosno kućarine. Ti porezi bili su osnova na koju su se razrezivali opštinski prirezi po odlukama opštinskih vlasti, a izvršni po odobrenju nadzorne finansijske vlasti. Bez obzira na zakonsku osnovu i napore opštinskih vlasti, tu obavezu država nije ispunjavala. Već Finansijskim zakonom za 1931/1932. godinu država predviđa rashodovanje neposrednih poreza koji su razrezani na državna zemljišta do kraja 1930. godine. (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XIII, 72-XXI. Beograd: 31. 3. 1931. 346). Ni sa ove strane gradovi nisu imali direktne koristi, odnosno novčane dobiti u gradskom budžetu od erarske imovine u svom ataru.

¹²⁸ Vrhunac povlaštenog položaja državnog industrijskog preduzeća dobio je Uredbom Vlade Kraljevine Jugoslavije, a na prijedlog ministra finansija Vojina Đuričića, *Jugoslovenski čelik* oslobođen je svih državnih i samoupravnih taksa i dažbina, skupnog poreza na poslovni promet i uvoznih carina, kako na postrojenja, tako i na sirovine. (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXI, 136-XLVI. Beograd: 20. 6. 1939)

¹²⁹ Prema podacima Radničke komore za Bosnu i Hercegovinu, 1. juna 1922. godine u Bosni i Hercegovini u šumskoj industriji bilo je zaposleno 20.458 radnika, u rudarstvu 7.068, na željeznicama 12.002, u ostalim industrijama i zanatstvu 25.185, ukupno 64.713 radnika. (Lakatoš, Despić 1924. 6-7) U 1939. godini, prema strukturi, u Bosni i Hercegovini bilo je zaposleno: 20.691 šumsko-pilanski radnik, 14.100 građevinskih, 2.839 metalških, u saobraćaju 3.272 radnika, 3.640 kao kućna posluga, opštinskih radnika 3.682, tekstilaca i šivača 3.198, hemijskih i papirnih 2.390, duhansko-tvorničkih 1.579 i zaposlenih u rudarskim i topioničarskim preduzećima 20.691 radnik. Kroz cijeli period kraljevske države u Bosni i Hercegovini postoje radnički centri u kojima je okupljen veliki broj radnika. Takvi su npr. Sarajevo, sa oko 20.000 radnika, Tuzla sa okolinom sa oko 6.000, Mostar sa oko 2.500, Zavidovići sa 3.000, Banja Luka sa 3.500, Zenica sa 6.000, Travnik sa 3.000 itd. (Hadžirović A. 1978. 62-66)

bili su oni faktori koji su uticali na to do koje mjere će ova funkcija etatizirane privrede biti razvojna ili retrogradna u privrednom životu grada. Privilegovane nabavlačke i potrošačke zadruge namještenika državnih preduzeća i činovnika,¹³⁰ kao i radnički konzumi pri industrijskim i rudarskim pogonima predstavljali su direktnu neloyalnu konkurenciju gradskoj trgovini i zanatstvu u stalnoj borbi sa gradskim opštinama koje su pokušavale da od njih naplate propisane gradske poreze.¹³¹

U tom krugu uticaja, bez jakog investicionog poticaja prilivom hronično nedostajućeg kapitala,¹³² agrarna većina bosanskohercegovačkog sela svojim potrošačkim mogućnostima i mentalitetom, već tradicionalno opterećena svim elementima zaostalosti sela prepuštenog samome sebi, snažno je uticala na zakone ponude i potražnje, a samim tim i sa svoje strane na pravce i nivo strukturalnog razvoja privrede u cjelini, kao i one u bosanskohercegovačkim gradovima.¹³³ Gradovi su u kraljevskoj državi izgubili onaj poticaj i snagu sa strane koja je bez obzira na ciljeve i metode bila razvojna politika bosansko-

---

¹³⁰ *Narodno jedinstvo*, XIV, 106. Sarajevo: 23. 12. 1931. Službeni dio. *Zakon o zadrugama državnih službenika*. (Bajkić B. 1928. 558.) Zakon je potvrdio uredbe od 5. decembra 1920, 12. maja 1928. i Finansijskog zakona 1928/1929. godine.

¹³¹ ABH, Fond: KBUDB-II, k. 10, 29590, 1934. Gradske opštine u Sarajevu, Tuzli i Banjoj Luci izgubile su spor kod Državnog savjeta oko naplate kaldrmijske potrošačkim zadrugama državnih službenika.

¹³² U junskom broju *Industrijskog pregleda* 1934. godine ugledni privredni novinar Svetislav Savković podržavao je ideju osnivanja privilegovane industrijske banke koja bi morala prvenstveno da dobije dio od Emisione banke Kraljevine Jugoslavije. "Nema proizvodnje bez kapitala, nema kapitala bez kredita. Da bi kapital postojao on mora biti jeftin i mora biti velik. Jugoslavija nema ni jedan od ovih uslova. Za razliku od perioda kada se nedostatak kapitala nadomješćavao na stranim tržištima kapitala zaduživanjem, sada bi trebalo 'uzdati se i u svoje kljuse'" (Đurović S. 1986. 143)

¹³³ Agrarna kriza koja je seljake raskučila, proleterizovala i primorala da idu u gradove tražeći zaposlenje, kriza u industrijama koje su zapošljavale gro seljaka-radnika sezonaca, kao nekvalifikovana ili priučena radna snaga bila je svojom ponudom i niskim nadnicama jaka konkurencija radništvu u gradovima. Na taj način je agrarna kriza dobrim dijelom bila odgovorna za snižavanje produktivnosti rada i za opadanje kupovne moći radnika, koja će zajedno sa niskom kupovnom moći seljaka biti jedan od glavnih uzroka zaoštavanja krize u oblasti industrije, zanatstva, trgovine i drugih grana varoških poslova, posebno 1933. godine kada je kriza doživjela svoj vrhunac. (Vučo N. 1968. 229-230)

hercegovačkih gradova.¹³⁴ U periodu između dva svjetska rata bosanskohercegovački gradovi, šokantno vraćeni samo svojim mogućnostima, oslonjeni uglavnom na vlastite snage, preživljavaju kao dio heterogenog privrednog organizma države. Prisutne su sve mijene u privrednom životu grada, u neposrednom okruženju, države, svjetske pijace, dominantno se javljaju kao objekt, a ne subjekt longitudinalnih privrednih konjunktura.

Izvori i literatura

A. Izvori

a) Arhivska građa

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABH)

Fondovi:

- Napretkova kulturno-historijska zbirka (NKHZ)
- Narodna vlada Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu (NVSHS)
- Glavni odbor SHS za Bosnu i Hercegovinu (GONV)
- Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVS-2)
- Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu (PU)
- Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine SHS-Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (MTI)
- Kraljevska banska uprava Drinske banovine, Upravno odjeljenje (KBUDB-II)

b) Objavljena građa (novine, časopisi i ostala periodika)

- Godišnjak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd: 1926.
- Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo: 1919.-1922.
- Službene novine Kraljevine SHS/Jugoslavije. Beograd: 1919.-1940.
- Avramovski Ž. 1986. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. I-II*. Beograd : Arhiv Jugoslavije Globus.

---

¹³⁴ Podatak da su čisti prihodi stanovnika Sarajeva od nekretnina, preduzeća i zanimanja 1938. godine iznosili oko 120 miliona dinara, kao i 1914. godine, iako se broj stanovnika grada skoro duplirao u tom periodu, sa 51.919 1910. godine na 78.173 1931. godine, a da je Poreska uprava oporezovala poslovni promet Sarajlija u 1923. godini sa 1,010.229.000 dinara, a 1928. godine sa samo 565.348.000 dinara, najbolje ilustruje smanjivanje ekonomske snage najvećeg grada u Bosni i Hercegovini. (Hrelja K. 1976. 104. 106)

- Čaušević Dž. 2005. *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine. Dokumenti sa komentarima*. Sarajevo: Magistrat.
- *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilićskog*. 2004. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Rječnik mjesta Bosne i Hercegovine prema popisu stanovništva 1910. godine. 1918. Sarajevo: Statistički ured za Bosnu i Hercegovinu.
- Izvještaji o privrednim prilikama i radu Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu 1925.-1932. (*Izvještaj Komore*)
- Izvještaji o privrednim prilikama i radu Trgovačke i industrijske komore u Sarajevu 1933.-1938. (*Izvještaj Komore*)
- *Narodno jedinstvo, Ilustrovani zvanični kalendar-almanah Drinske banovine za budžetsku 1930/1931 i 1931.godinu*. Sarajevo: Kraljevska banska uprava Drinske banovine.
- *Narodno jedinstvo 1918.-1940*.
- *Glas slobode 1918.-1929*.
- *Jugoslavenski list 1918.-1940*.
- *Novi glasnik 1925*.
- *Pregled 1928.-1938*.

B. Literatura

- Aleksić V. 2002. *Banka i moć, Socijalno-finansijska istorija Jugoslavenskog bankarskog društva A.D. 1928-1945*. Beograd: Stubovi kulture.
- Bajkić B. 1928. "Naša trgovina". *Jubilarni zbornik života i rada SHS 1. XII 1918-1928*. Beograd: Matica živih i mrtvih SHS.
- Becić I. 2003. *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918-1923*. Beograd: Stubovi kulture.
- Begović B. 1985. *Šumska privreda Bosne i Hercegovine za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941), s posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Bjelovilić D. 1958. "Duhan u Hercegovini". *Geografski pregled II*. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine.
- Bojović V. 1937. *Tuzla i njena okolina*. Tuzla: Štamparija Riste Sekuća.
- Brkljača S. 2006. "Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova (1918-1941. godine)". *Prilozi 35*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Brkljača S. 2006. "Dekonstrukcija 'dopunskog privrednog područja' Trećeg Reicha u Bosni i Hercegovini, kao jedan od segmenata strategije NOP-a". *Tito i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.

- Bubić Š. "Savremeno stanje trgovine grada Sarajeva". *Pregled II* 49/50. Sarajevo: 27. 3. 1928. 10-11.
- Dimitrijević S. 1958. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd: Nolit.
- Đurović S. 1986. *Državna intervencija u industriji Jugoslavije(1918-1941)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Đurović S. 1992. "Da li su postojale ekonomske granice unutar jugoslovenskog istorijskog prostora 1918-1941?". *Istorija 20. veka 1-2*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Gal Đ. 1977.-1979. "Uticaj monopolističkih saveza na usporeni razvoj željezare u Zenici u doba Kraljevine Jugoslavije". *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XXVIII-XXX*. Sarajevo: Društvo istoričara Bosne i Hercegovine.
- Hadžibegović I. 1980. *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hadžirović A. 1978. *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918-1941*. Beograd: Rad.
- Hrelja K. 1966. "Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine". *Prilozi II* 2. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta.
- Hrelja K. 1976. "Pregled društveno-ekonomskih prilika u Sarajevu između dva rata", *Sarajevo u revoluciji*. Tom 1. Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo.
- Hrelja K. 1994. *Kako je živio narod*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Iović K. 2007. "Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1924. godine (Prilog proučavanju istorije vlasti u Bosni i Hercegovini u periodu između dva rata)". *Sabrani radovi*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine.
- Janković D, 1959. "Društveno politički odnosi u Kraljevstvu SHS uoči stvaranja SRPJ(k)", *Istorija XX veka sv. I*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Jovanović M. 1928. "Državni monopoli". *Jubilarni zbornik života i rada SHS 1. XII 1918-1928*. Beograd: Matica živih i mrtvih SHS.
- Kapidžić H. 1963. "Rad Narodnog Vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918". *Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine (GADABiH) God. III-Knj. III*. Sarajevo: Arhivske ustanove i Društvo arhivista Bosne i Hercegovine.
- Konstatinović V. 1928. "Državni dugovi". *Jubilarni zbornik života i rada SHS 1. XII 1918-1928*. Beograd: Matica živih i mrtvih SHS.

- Kosier Lj. 1927. *Bosna i Hercegovina ekonomski fragmenti i konture*. Beograd: Biblioteka Bankarstva.
- Kosorić V. 1966. "Rogatica između dva svjetska rata". *Rogatica*, Sarajevo: Svjetlost.
- Kreševljaković H. 1991. "Sarajevo za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)". *Izabrana djela IV- Prilozi za političku istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Krivokapić-Jović G. 2002. *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca(1918-1929)*. Beograd: INIS.
- Krstić Đ. 1938. "Agrarna politika Bosne i Hercegovine". *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*. Sarajevo: A. Koen, E. Džikovski, A. Sunarić.
- Kršev B. 2007. *Finansijska politika Jugoslavije 1918-1941*. Novi Sad: Prometej.
- Krulj G. 1929. "Gradska privreda". *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*. Sarajevo: Oblasni odbor Narodne odbrane.
- Kruševac T. 1960. *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878-1918*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
- Lakatoš, Despić 1924. *Industrija Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Jugoslovenski Lloyd.
- Lapčević D. 1926. *Iz bosanske privrede*. Sarajevo: Radnička komora Bosne i Hercegovine.
- Liljak M. 1989. *Pošta, telegraf i telefon u Bosni i Hercegovini III*. Sarajevo: SOUR Svjetlost GRO SarS SOUR PTT saobraćaja SRBiH.
- Madžar B. 2006. *Privredne komore u Bosni i Hercegovini. Monografija o njihovom osnovanju i rad 1909.-1945*. Sarajevo: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine.
- Marković M. 1938. *Bankarstvo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Izdanje piščevo.
- Mirković M. 1950. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.-1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Mirković M. 1958. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Ekonomski pregled.
- Orović I. 1938. "Željezničke pruge u Bosni i Hercegovini". *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*. Sarajevo: A. Koen, E. Džikovski, A. Sunarić.
- Papić M. 1984. *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Petranović B. 1988. *Istorija Jugoslavije 1918-1988, Prva knjiga, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*. Beograd: Nolit.

- Petrović M. 1938. "Hercegovački duhan". *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Sarajevo: A. Koen, E. Džikovski, A. Sunarić.
- Pribičević S. 1952. *Diktatura kralja Aleksandra*. Beograd: Prosveta.
- Slijepčević P. 1929. "Predgovor". *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*. Sarajevo: Oblasni odbor Narodne odbrane.
- Smoljan V. 1997. *Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine*. II. Mostar: Gospodarska komora Herceg-Bosne.
- Stojadinovi M. 1970. *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Stojkov T. 1969. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*. Beograd: Prosveta.
- Suppan A. 1988. "Jugoslavija i Austrija od 1919. do 1938. Susjedstvo između kooperacije i konfrontacije". *Časopis za suvremenu povijest XX 3*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- Šarac N. 1975. *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šehić N. 1991. *Bosna i Hercegovina 1918-1925. privredni i politički razvoj*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Vučo N. 1968. *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934*. Beograd: Prosveta.
- Živković N. 1980. "Pozicija nemačkog kapitala uoči drugog svetskog rata". *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 7*. Zagreb: Komisija za ekonomsku historiju Jugoslavije.

SUMMARY

SOME CHARACTERISTICS OF THE INTEGRATION PROCESSES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA INTO A NEW STATE – THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS / YUGOSLAVIA

Information and symbols were the first visible and characteristic signs of political changes and integration of Bosnia and Herzegovina into a new state, i.e. the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. While the policy of integration into the new state by way of dissemination of information, the schematism of rule and external signs, was conducted efficiently and in the top-down manner, as well as through rather euphoric decisions that were taken by local authorities, economic integration, i.e. the bleak picture of the post-war economy was, relative to the former two integrational symbols, a system of parallel worlds. The goods' supply as the basic goal and motivating factor of economic policy undertaken by the new government collided with the problem of disintegration of inherited economic system and economic space and the absence of a solid, new state that was created only nominally. Political unification was not followed by economic unification, let alone preceded by it. Adaptation of the economy of Bosnia and Herzegovina to these new conditions in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was even more difficult given that the original optimism of business circles was not met by the expected response from one of the factors that had been, in the previous socio-political system, the key driving forces of urban economy, i.e. the measures and policies taken by the state and by the state finances. In addition to these forms of non-economic and economic activities, the SHS Kingdom played an exceptionally specific role in Bosnia and Herzegovina. From the very beginning, it was the capitalist owner that inherited the state-owned property and industrial facilities, adapting them to its postulates of economic policy that were not strategically consistent, but rather subjected to minor tactical steps and interests characteristic for the states without a clear and targeted long-term economic vision. With such a circle of influence and devoid of strong investment incentives, the agrarian majority that lived in the rural areas of Bosnia and Herzegovina - with its consumer potentials and mentality, had already been traditionally burdened by all the elements of out-datedness and left to their own devices – had a strong influence on the supply and demand laws and, consequently, on the course of structural development of the

country's economy. In the period between the two World Wars, the towns of Bosnia and Herzegovina, shockingly left to their own devices and capacities, became predominantly the objects, rather than the subjects of longitudinal economic forces.

Key words: Bosnia and Herzegovina, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, integration, information, military, gendarmerie, symbols, economy.